

POLYLOGE

Materialien aus der Europäischen Akademie für biopsychosoziale Gesundheit Eine Internetzeitschrift für „Integrative Therapie“ (peer reviewed)

2001 gegründet und herausgegeben von:

Univ.-Prof. Dr. mult. **Hilarion G. Petzold**, Europäische Akademie für biopsychosoziale Gesundheit, Hückeswagen,
Donau-Universität Krems, Institut St. Denis, Paris, emer. Freie Universität Amsterdam

In Verbindung mit:

Dr. med. **Dietrich Eck**, Dipl. Psych., Hamburg, Europäische Akademie für biopsychosoziale Gesundheit,
Hückeswagen

Univ.-Prof. Dr. phil. **Liliana Igrić**, Universität Zagreb

Univ.-Prof. Dr. phil. **Nitza Katz-Bernstein**, Universität Dortmund

Prof. Dr. med. **Anton Leitner**, Department für Psychosoziale Medizin und Psychotherapie, Donau-Universität Krems

Dipl.-Päd. **Bruno Metzmacher**, Europäische Akademie für biopsychosoziale Gesundheit, Düsseldorf/Hückeswagen

Lic. phil. **Lotti Müller**, MSc., Psychiatrische Universitätsklinik Zürich, Stiftung Europäische Akademie für biopsychosoziale
Gesundheit, Rorschach

Dipl.-Sup. **Ilse Orth**, MSc., Europäische Akademie für biopsychosoziale Gesundheit, Düsseldorf/Hückeswagen

Dr. phil. **Sylvie Petitjean**, Universitäre Psychiatrische Kliniken Basel, Stiftung Europäische Akademie für biopsychosoziale
Gesundheit, Rorschach

Prof. Dr. päd. **Waldemar Schuch**, M.A., Department für Psychosoziale Medizin, Donau-Universität Krems, Europäische
Akademie für biopsychosoziale Gesundheit, Hückeswagen

Prof. Dr. phil. **Johanna Sieper**, Institut St. Denis, Paris, Europäische Akademie für biopsychosoziale Gesundheit,
Hückeswagen

© FPI-Publikationen, Verlag Petzold + Sieper Hückeswagen.

Ausgabe 14/2013

Mentalizacija in delo z »družino v glavi« »Reprezentativna družina« kot podlaga integrativne socialno- pedagoške in družinske terapevtske prakse

Mentalisierung und die Arbeit mit der „Familie im Kopf“. Die „repräsentationale Familie“
als Grundlage integrativer sozialpädagogischer und familientherapeutischer Praxis.

Hilarion G. Petzold, Düsseldorf, (2006v)

Übersetzung ins Slovenische von *Alenka Milič* und *Suzana Vadnu* *

* Aus der „Europäischen Akademie für biopsychosoziale Gesundheit“ (EAG), staatlich anerkannte Einrichtung der beruflichen Weiterbildung (Leitung: Univ.-Prof. Dr. mult. Hilarion G. Petzold, Prof. Dr. phil. Johanna Sieper, Hückeswagen <mailto:forschung.eag@t-online.de>, oder: EAG.FPI@t-online.de, Information: <http://www.Integrative-Therapie.de>). Erschienen in: *Petzold, H.G.(2006v): Integrative Therapie, 4/2009, sowie überarb. u. wesentlich erw. (2009h): Integrative Therapie 2/3(2010)* und in <http://www.fpi-publikation.de/images/stories/downloads/textarchiv-petzold/petzold-2009h-mentalisierung-und-arbeit-mit-der-familie-im-kopf-integrativ-systemische-humantherapie.pdf>

»V družinskih procesih socializacije in vraščanja v kulturo kot kompleksnih mentalizacijskih procesih, mora prehajati iz roda v rod bistvo kulturnih dosežkov in pridobitev ter intelektualna, estetska in čustvena kultura družbe, slojev, družin, če le-te želijo ohraniti obstoj.«

Hilarion Petzold (1982c)

Vsebina:

1. Socialne mreže in konvoji v življenjskem loku.....str. 3
2. Mentalizacija in mentalne reprezentacije v družinskih skupnostihstr. 7
3. Procesi mentalizacije v poliadah – evolucijsko psihološka perspektivastr.12
4. Družina kot mreža oseb in kot mentalna reprezentacija afilijacijskih kognicij, emocij, volicij ter »intersubjektivnih izkušenj«.....str.20
5. Socialni svetovi, kolektivne in osebne »mentalne reprezentacije“str.32
6. Prakseološke perspektive: delo z »družino v glavi«, z »notranjimi prijatelji in sovražniki« - »poševni stolp ne bo padel«.....str.35
 - 6.1. Pogrešani možje in svojci – delo z ženami in otroki izginulih v jugoslovanski vojni.....str.38
 - 6.2. »Poševni stolp ne bo padel« - delo z mentalno kreacijo.....str.46

1. Socialne mreže in konvoji v življenjskem »loku«

Rezultati raziskovanja razvojne psihologije, predvsem longitudinalnih študij (*Rutter, Hay 1994; Verhulst 2003*) poudarjajo pomen družine – ne samo za zgodnje otroštvo (*Papoušek 2006*), temveč za celotno življenjsko obdobje, odraslost in starost (*Petzold 2004a, 2005a; Rudiger 1986; Schroots 1993*) in pri tem v družini niso pomembni le starši, temveč tudi stari starši, posvojitelji, botri, hišni ljubljenci itd. Močno in trdno mrežo predstavljajo velike družine (»extended family«), kadar so prisotne in funkcionalne. Kjer tega ni, so družinske in socialne mreže pogosto šibkejše in revnejše z resursi. Vendar pa na koncu o suportivni vrednosti družinske mreže odloča dejanska pripravljenost njenih članov, da pomagajo drug drugemu, njihova dejanska razpoložljivost resursov ter nevidna prisotnost sorodnikov, ki mislijo in skrbijo drug za drugega (*Hass, Petzold 1999*); kjer vlada princip »daleč od oči, daleč od srca«, ljudje ne morejo računati na pomoč, kjer pa se »nosijo v srcu«, se povečuje možnost, da nihče ne bo »pozabljen«. Družine so po pravilu jedro človekove socialne mreže, ki jih – če jih opazujemo skozi čas – imenujemo »konvoj«, spremstvo na poti (*Bruehlmann-Jecklin, Petzold 2004, Petzold 2000h; Kahn, Antonucci 1980*). Po življenjski poti navsezadnje ne potujemo sami, ampak imamo ljudi iz svoje socialne mreže kot spremljevalce, kot »konvoj«.

Družine – tako velike kot majhne – so v bistvu kompleksni socialni »sistemi«. Podobnost s sistemom je vidna na prvi pogled, če pogledamo natančneje, pa postane bolj abstraktna, posebno če izhajamo iz kibernetičnih in bioloških sistemskih teorij, ki imajo malo skupnega s socialno resničnostjo v družini. (Tu prihaja do pogostih napak v kategoriziranju, saj socialnosti ne moremo ustrezno pojasnjevati s kibernetiko.) Zato bodo potrebne ponovne konkretizacije – to je ponovno vračanje v scene – da bi zmanjšali razhajanja med teoretičnimi modeli in intervencijami v praksi. Seveda ne gre *samo* za *sistemsko* plat komunikacijskih in

regulacijskih procesov, - čeprav je to nujno potrebno, saj imajo družine seveda tudi lastnosti sistema in mreže -, gre za interpersonalne kvalitete, intersubjektivne odnose, »afiliacije«, kvalitete povezanosti (*Petzold, Mueller, 2005*), itd. Družine ne bomo proučevali le kot »zunanje« socialne mreže povezanosti, temveč tudi kot »notranjo« *reprezentacijsko realnost*, ki jo imajo ljudje »v glavi«. Na teh »*mentalnih reprezentacijah*« (*Moscovici 2001; Petzold 2003b*) vrednot, kulture mišljenja, občutkov, volje, delovanja, sporazumevanja, je vredno delati, če želimo spremeniti vedenje posameznika v družini ali vedenje celotne družine oz. družinskega konvoja. *Družinski konvoji so skupnosti v času*. To je glede na demografski razvoj bistvenega pomena posebno v današnjem času, saj ogromno število starejših in starih ljudi nima lastnih otrok ali mlajših sorodnikov v vertikalni liniji, niti nimajo lastne močne mreže sorojencev na horizontalni ravni ; drastični upad »*extended families*« vodi *intrageneracijsko in intergeneracijsko* v komaj predvidljive probleme, ki se jih ne smemo lotiti najprej reakcijsko, temveč zahtevajo že *danes* proaktivne pobude in to je možno le, če imajo ljudje tudi »časovno« mentalno reprezentacijo družine, to pomeni , da imajo v glavi predstavo razvoja njihovega »družinskega konvoja«. Razviti in preizkusiti je treba nove modele, stare pa aktualizirati.. Kot iztočnice naj omenimo: graditev medgeneracijskih stanovanjskih skupnosti, proaktivna skrb za socialno mrežo, ustvarjanje prijateljskih mrež in življenjskih skupnosti z dolgoročnimi perspektivami (*community building*). Zelo veliko ljudi nima več nobenega podpornega sorodstva ali ga ne bodo imeli, zato moramo zgraditi »duhovno sorodstvo«, ki bo zagotavljalo socialno podporo in medsebojno pomoč. To zahteva posebno *znanje (kompetenco)* in *sposobnost (performanco)* na **medgeneracijskem** področju.

» **Medgeneracijska kompetenca** je vzajemno znanje različnih starostnih skupin in njihovih članov o » mentalnih svetovih«, to je potrebah, življenjskih slogih, strahovih, moči, šibkosti, resursih, deficitih itd, drugih starostnih skupin ter njihova pripravljenost, da s pomočjo ko-respondence, polilogov, pogovornih in

pripovednih skupnosti, izpopolnijo svoje znanje in primanjkljaj v razumevanju drugih (ki povzročajo obstoječe ali potencialne ovire v razumevanju).

Medgeneracijska performanca predstavlja obvladanje različnih interakcijskih in komunikacijskih načinov ter njihovo posredovanje na spoštljiv način, da bi vzpostavili in ohranjali ploden diskurs med generacijami.« (*Petzold, Müller* 2004b).

Medgeneracijska kompetenca in performanca sta bili v preteklosti prisotni v medgeneracijski skupnosti večjih rodbin in sta se prenašali naprej ter se na novo porajali z vsem, kar je določala zgodovina, tradicija ter življenje v sedanjosti, kot tudi vizije prihodnosti znotraj posamezne družine. Družine imajo zgodovino in ustvarjajo zgodovino ter prihodnost. *Dogajanje v družini ima narativne kvalitete*. Ne smemo spregledati, - to je spoznal že *Freud* s svojo idejo o »družinskem romanu« - da se o zgodovini družine pripoveduje, da se prenaša iz roda v rod in glede na zmožnosti družine v prihodnosti tudi narativno načrtuje. Pripovedi, zgodbe – z njihovo atmosfero, oceno, vrednotenjem, razvrednotenjem – izpolnjene z resnico in lažjo, legendami, fantazijami, z resničnimi, v sedanjosti doživetimi občutki kot so strah in skrb, ljubezen in sovraštvo, s spominjanjem postanejo »*mentalne reprezentacije*« (kognitivne, emocionalne, volitivne). Zgodbe imajo vpliv in posledice v družinah oziroma v družinam podobnih sistemih (*Petzold* 2001b). Te zgodbe so shranjene v vsakem cerebralnem spominu vsakega posameznega pripadnika družinskega sistema in s tem istočasno v »kolektivnem spominu« skupnega spominjanja in spominskih delov, ravno zato, ker obstaja »skupna zgodovina«. Te jasne aktualne interakcije, reprezentacije preteklosti in anticipirane pričakovane projekcije vsakega posameznika na njegov edinstven način določajo tudi sožitje skupnosti v različnih spominskih povezavah, odvisno od starosti, spola, statusa posameznega člana ter njegove vključenosti ali »*marginalnosti*« v konvoju. »Sistem« shrani v spominu mnestične arhive možgan svojih članov kot subjektov in dokumente, ki so jih izdelali (albume, fotografije,

filme, risbe, itd.). V kompleksnih procesih »mentalizacije« (*Petzold* 2005t, *Petzold, van Beek, van der Hoek* 1994), nastaja stabilna realnost v njenih aktualnih interakcijskih procesih in se ustvarja prihodnost, *skupna prihodnost*, zmožnost, ki se v družinah oblikuje v različnem obsegu. Pri majhnih družinah ali družinah z enim otrokom je potencial bodočnosti občutno zmanjšan, kar pogosto vodi do tega, da je s tem tudi ogrožena prihodnost »družine kot sistema«, ki lahko tudi izgine. Ljudje ne mislijo na prihodnost družine, zato ne pride do zavestne mentalne reprezentacije, zdi se, da prihodnost postane nepomembna.

Medgeneracijska kompetenca in performanca se ne bosta mogli več posredovati naprej kot v vsakodnevem življenju velikih družin in bosta nenadoma izgubljeni skupaj z izkustvenimi cikličnimi procesi v prihodnost usmerjenega razvoja družine:

starši imajo otroke in vnuke, za katere skrbijo (ljubezen, pripadnost), skrbijo tudi za njihovo bodočnost (izobrazba in znanje za življenje, materialne dobrine) – dajanje in sprejemanje. Otroci in vnuki jim to vračajo z ljubeznijo in zahvalo ter s konkretno skrbjo (oskrba in nega ostarelih staršev) – dajanje in sprejemanje v medgeneracijskem sožitju – na družbeni ravni v generacijskem dogovoru.

Vse to je danes komaj še »mentalno reprezentirano« in ima pozitivno konotacijo, ker je postal položaj na nivoju posameznih družin in celotne družbe zelo neugoden. Družine so pred izumrtjem – in pogosto tega niti same ne opazijo. In potem izumrejo, njihov genetski potencial je pri tem za družbo izgubljen, ne da bi to lahko spremenili. Vedno večje število posvojitev odraslih opozarja na ta problem, vendar ničesar ne rešuje.

2. Mentalizacija in mentalne reprezentacije v družinskih skupnostih

Pojem **mentalizacije** je v psihoanalitičnem prostoru ponovno pridobil določeno pozornost v delih *Fonagyja in Targeta* (2003). Pri tem je čudno, kako malo se navezuje na razvojno psihologijo (*Pierre Janet* in *Piaget*), oziroma da se nič ne navezuje na socialno psihologijo mentalnih reprezentacij (*Moscovici* 2001, *Marková* 2003, *Petzold* 2003a,b) ali na koncepte *intra-* in *interpersonalnosti* (*Vigotski*). *Vigotski* (1978, 1992), *Lurija* (1986) in *Janet* (1926,1928) sta razumela »višje funkcije« - kompleksno mišljenje, voljo, socialne kompetence (morda) kot interiorizacijo mentalno pridobljenih družbenih samoregulacijskih vzorcev (*Vigotski* 1992,19). Učinkovito učenje takih vzorcev se lahko dogaja v »območjih proksimalnega razvoja«. Pri tem so vedno tudi »območja optimalne proksimitete«, območja »afilialne« zaupnosti (domačnosti), tesne povezanosti v družini, prijateljstvu, »bratovščinah« v času izobraževanja, v katerih je lahko ko-emocionalno, ko-volitivno in ko-kognitivno učenje še posebej učinkovito, ker človek lahko brez strahu eksperimentira in z veseljem ob uspehu investira v osebno pomembne in življenjsko relevantne projekte učenja. Ta področja so določena s potencialnimi razvojnimi možnostmi za višje nivoje rešitev, ki jih posameznik lahko doseže s pomočjo matere, očeta in bližnjih odraslih. V interakcijah z odraslimi ali drugimi otroki v »območju proksimalnega razvoja« otrok privzame »družbene oblike vedenja in jih prenaša nase« (ibid.230). To je »osnovni psihološki zakon« (*Janet*, 1926,1928), po katerem otrok v procesu razvoja začenja v odnosu do sebe uporabljati tiste oblike vedenja, ki so jih drugi prakticirali v odnosu do njega. *Janetov* učenec *Piaget* (1970,95) mu je v tem pojmovanju sledil. *Vigotski*, s katerim se v tem popolnoma strinjamo, pa je upošteval stopnjo vpliva celotne mreže, v kateri se nahaja otrok in ki omogoča posnemanje, internalizacije in mentalizacije. Z *Blonskim* (1928) sta izhajala iz genetske sheme človeka (danes govorimo o »senzibilnih fazah«), ki se je izoblikovala v večtisočletni zgodovini človekovega razvoja (*Vigotski* 1931/1992,230) in se aktualizirala v vsakodnevnik interakcijah ontogenetskega procesa. »Osnovni genetski zakon kulturnega razvoja« po

razlagi *Vigotskega* pomeni naslednje: »Vsaka funkcija se pojavi v kulturnem razvoju otroka dvakrat... najprej na družbeni, nato pa tudi na psihični ravni; tudi najprej na medčloveškem nivoju kot *interpsihična*, nato znotraj otroka kot *intrapshihična* kategorija« (ibid.236, poudaril Petzold). Pojem »**mentalizacije**«, kot ga uporabljamo v integrativnem pristopu, je blizu konceptu »višjih psihičnih (mentalnih) funkcij« *Vigotskega* in *Lurije* (1930), ki se izoblikujejo skozi celotne razvojne procese v otroštvu – IT tu zagovarja razvoj skozi celo življenje (*Petzold* 1999b) – v socialnih skupnostih/mrežah. S tem je povezan koncept kompleksne »medsebojne socializacije¹«, ki »spreminja družbeno vedenje v psihične funkcije... « Vprašamo se, »kako skupnost poraja višje psihične procese pri tem ali onem otroku« (*Vigotski* 1931/1992,238). Pri tem »se pokaže vloga skupnosti pri razvoju otroka v drugi luči« (ibid.). Za ponazoritev: »Argumenti nastajajo sprva v razlagi, medsebojnih izmenjavah med otroki in postanejo šele potem neposredno iz njih ponotranjeni in

¹ **Kompleksna socializacija:** »**Socializacija**« pojmuje v integrativnem pristopu kot medsebojno vplivanje sistemov v multiplih *kontekstih* skozi časovni *kontinuum* (*Petzold, Bubolz* 1976) kot – uspešen ali neuspešen – proces nastajanja in razvoja telesnega subjekta ter njegove osebnosti na kompleksnih oziroma specifičnih področjih, v socialnih mrežah in konvojih (*Hass, Petzold*, 1999) skozi vse življenje. V teh procesih se družbeno generirani in posredovani socialni, ekonomski in materialni vplivi ter polja moči neposredno ali posredno vtisnejo človeku v njegovo telesnost, z njegovimi kognitivnimi, emocionalnimi, volitivnimi in socialno-komunikativnimi kompetencami in performancami ter oblikujejo skozi pozitivne ali negativno stigmatizirane atribucije čustveno obogatitev, dodajanje ali odvzemanje resursov, informacije iz komunikativnega in kulturnega mišljenja (*J.Assman* 1999), podporo ali trpinčenje ali celo zlorabo . Pri tem gledamo na človeka kot na »ustvarjalnega (produktivnega) preoblikovalca resničnosti« (*Hurrelmann* 1995, 66), ki je v kontekstu aktiven, ki »sooblikuje svoje lastne identitetne procese« (prim. *Brandstädter* 1985, 1992) s pomočjo obvladovanja razvojnih nalog (*Havinghurst* 1948) , temeljev identitete, izoblikovanja »identitetnih stilov«, izbire življenjskih stilov (*life styles*) in socialnih svetov (*social worlds*). V procesih multiple recipročnosti, ko-respondence in kooperacije, ko-konstrukcije in ko-kreacije razlaga in oblikuje materialno, ekološko in socialno resničnost (*Vigotski* 1978) na način, da se osebnost, relevantni ekološki in socialni mikrosvet ter družbena mezo- in makropodročja, tudi kultura (*Müller, Petzold* 1999) neprestano spreminjajo in da njih in sebe človek razvija s pomočjo resursov, kompetenc in performanc. To se dogaja v dialektiki *socializacije = podružbljanja* (generiranje »socialnih svetov«, kolektivnih kognicij, družbene klime in praks) ter *individuacije* (generiranje subjektivnih teorij, atmosfer in praks). Rezultat tega je specifična, **fleksibilna, transverzalna identiteta**, ki temelji na trajnih povezovalnih in uravnavajočih procesih oblikovanja, identiteta subjekta, ki se prilagaja kompleksnosti sveta in subjektova trajno emancipirana osebnost v rastoči globalni transkulturni družbi, z njenimi makro-, mezo- in mikrokonteksti, njihovimi strukturami in horizonti prihodnosti. (*Petzold* 2001p).

sicer glede na razvojno stopnjo otroka... Pomembno je pripomniti, da se v teku razvoja otrokovega vedenja spreminja tudi genetska vloga skupnosti« (ibid. 230t). » *Območje možnega posnemanja sovpada z lastnimi razvojnimi zmožnostmi živega bitja*« (ibid. 215), toda tudi potenciali skupnosti, »materiali« ustreznega ujemanja nudijo otroku specifičnosti v času razvoja. V procesih posnemanja, ki se dogajajo v skupnosti in jih podpirajo zrcalni nevroni (Stamenov, Gallese, 2002), določajo procese mentalizacije kognitivne, emocionalne in volitivne možnosti internalizacije na določeni stopnji razvoja ustrezne »senzibilne faze« v napredujočem razvoju od enostavnih mentalnih reprezentacij do »*intentions and symbolic representations of purposeful action*« (Vigotski 1978, 37) v poznem otroštvu. S pojmom »*purposeful*« je implicirana perspektiva prihodnosti na reprezentacijskem nivoju, ki se odpira družbenemu prostoru prihodnosti, kajti to je značilno za socializacijske procese: človeka pripravijo na udeležbo v družbenem življenju z mentalizacijami, ki potem v lastni življenjski praksi subjekta zagotavlja znanje za ustrezno ravnanje. To znanje posredujejo pomembne osebe (starši, učitelji) in socializacijske skupine (otroški vrtec, šola) in sicer po eni strani *intencionalno* ter po drugi strani pretežno *delujoče* v vsakodnevnem dogajanju, tudi nezavedno, oziroma z nehote posredovanimi vsebinami, ki lahko postanejo mentalizirane: na obeh straneh potem pride do vzajemne socializacije Goslin 1969; Hurrelmann, Ulich 1980, 1991). Starši socializirajo otroke, toda tudi otroci socializirajo starše. V adolescenci številni mladostniki prepoznajo in ovrednotijo te procese socializacijske mentalizacije, in se nanje včasih odzivajo tudi z upiranjem, zavračanjem, pa tudi z zmago lastnih kritično preudarnih stališč. Tako lahko z distanciranim pogledom na lastno socializacijo in metarefleksivno analizo nastanejo njihove perspektive, ki imajo kvaliteto **metamentalizacije**. To uspe toliko boljše, kolikor bolj se starši zavedajo svoje vloge v procesu socializacije in so zmožni iz »ekscentrične pozicije« usmerjati (nadzorovati) svoje kognitivno in emocionalno-empatično vzgojno delo kakor tudi ustvarjati družinsko klimo iz reflektirane intuicije. Sposobnosti za »čutno reflektivnost« (Heuring, Petzold, 2003) in »čustveno inteligenco« (Goleman 1996; Mayr in drugi 2004) odraslih članov skupnega

socializacijskega procesa, njihovo reflektirano in metarefektirano socializacijsko delovanje pripravijo ostale, mlajše člane iz socializacijske matrice za njihovo lastno sodelovanje (udeležbo) v družbenih razvojnih procesih. »Čustveno inteligentna« refleksivnost in metarefleksivnost posreduje v družinskih sistemih in procesih diferencirane in kompleksne stile mentalizacije, tako da s tem nastaja »**stalna socializacija**«, v kateri se kulturni dosežki nekega socialnega sistema s kognitivno in emocionalno vsebino prenašajo iz generacije v generacijo.

»Koncept na telesnosti osnovane »*čutne refleksivnosti*« tako omogoča idejo o »refleksivnem telesnem subjektu«, kot tudi o »volitivnem uravnavanju čustvenega življenja«. V ozadju je model prepletenosti fenomenologije, usmerjene na zaznave in občutke ter refleksivno-interpretativne hermenevtike, ki z vključevanjem kulturnozgodovinskih in nevrobioloških védenj kot refleksivnih in narativnih okvirov – ti temeljijo predvsem na telesno-čutni osnovi – lahko preraste v **metahermenevtiko**« (Heuring, Petzold 2003, Petzold 2000h).

Posebej pomembno je to v obdobju razvoja govora od drugega leta naprej, ker se z govorom posredujejo kompleksni sistemi simbolov in kulturne vsebine v času otrokove socializacije in ker se tedaj dogajajo tudi procesi mentalizacije. Pojav, ki smo mu bili v preteklih desetletjih priča pri številnih evropskih narodih, da zgornji sloji nosilcev kulture ostajajo brez otrok, lahko povzroči ogrožujočo izgubo v »obsegu« kolektivne vednosti in lahko okrne stabilnost (trajnost, stalnost) socializacijskih procesov ter procesov kulturacije zaradi propada družinske baze.

Danes vemo, da nevroplastičnost človeških možganov omogoča procese mentalizacije skozi celo življenje in zato vsekakor tudi v adolescenci in v dobi odraslosti predpostavlja senzibilne faze (Blakemore, Firth 2006, 164).

»Vseživljenjsko učenje« v procesih mentalizacije postane možno kot interakcija med možgani in okoljem. Če so bili v otrokovem razvoju socializacijski primanjkljaji, je pomembno, da v kasnejših fazah razvoja, morda v zgodnji odraslosti, vložimo poseben trud, da mladega človeka pripeljemo na »pravo pot« (Petzold, 2006t). »Možgani ohranijo svojo plastičnost« – to pomeni svojo

sposobnost, da se prilagajajo spremenjenim okoliščinam in sprejemajo nove informacije – vse do pozne starosti. (ibid.178). S perspektive *Vigotskega* lahko poudarimo: vse, kar nudi ekološko in socialno okolje, daje možganom možnost mentalizacije.

S tako diferenciranim, razvojno specifičnim konceptom mentalizacije v »life spanu« pojmuje integrativni pristop mentalizacijo širše kot *Fonagy* in *Target* (2003), ki pod tem pojmom razumeta sposobnost za dojemanje in razumevanje mentalnih stanj drugih oseb in sebe; ta sposobnost je pridobljena v odnosu mati – otrok (ko mati zrcali otrokove afekte). Pri tem pojmujeta koncept mentalizacije kot osrednjo kategorijo za človekovo delovanje v socialnem okolju (ibid.). V predstavljenem konceptu mentalizacije v tradiciji *Vigotskega* in *Lurije* so problemi take konceptualizacije raznovrstni. Enostranska centriranost matere in položaj v zgodnjem razvojnem obdobju, predvsem pa »*diadološka*« naravnost – diada mati-otrok kot podlaga za razumevanje mentalizacije in njena dominantna kognitivna usmerjenost – se nam zdita vprašljiva. Z našega integrativnega vidika glede na evolucijsko-biološka in psihološka spoznanja (*Buss* 2004), kot je predhodno ugotovil že *Brosinski* (1928), je teorija in raziskovanje navezanosti, ki temelji na *diadnem* mišljenju, v nasprotju z dejstvom, da so se procesi mentalizacije razvili v *poliadni* organizaciji skupin zgodnjih hominidov.

Ljudje so po svoji evolucijski biologiji skupinska bitja, ki so v »**poliadah**« in »mi« skupnostih skozi zgodovino prešli v več kot 82 tisoč generacijah: zbrani okrog plena ali pred približno 300 000 leti okrog ognja, so sedeli v krogu ali plesali, iskali in ustvarjali varen prostor, ki je bil gostoljuben in je nudil **klimo sožitja**, ki je bila označena z »**mejami v prostoru bližine**« ter ustvarjala zaupanje, povezanost, varnost in identiteto družinske skupnosti. Meje pospešenih procesov afiliacije so to klimo še utrjevale in odpravljale strahove. Pri tem je bila nujno

potrebna »medosebna interakcija« in »poliloška komunikacija v več smereh«. Ta je ublažila neizogibne procese reaktance (potrebe posameznika po začasni razmejitvi) in medsebojno agresijo. Te zgodnje človeške poliade kot skupnosti velikih družin (extended family) ali hord (in njihovih predoblik v skupinah prehominidnih primatov) lahko gledamo kot prototip oblikovanja majhnih človeških skupin in v njih odvijajočih se skupinskih procesov. Procese v današnjih družinskih skupnostih moramo proučevati tudi s te evolucijske perspektive. V družinskih skupnostih se dogajajo procesi mentalizacije in razvijanje mikrosocialnih struktur, vključno z razvojem govora in zavedanja časa. Na družinske skupnosti zaradi tega časovno gledamo kot na »konvoje«, kot na skupine na skupni poti skozi čas. Preteklost, sedanjost in prihodnost morajo biti upoštevane na vsakokratnem nivoju diferenciacije socialnega doživljanja in razumevanja časa (Petzold 1981e, 1991o), »perspektivni tukaj-in-zdaj«, ki temelji na družinski *preteklosti* – in se prenaša naprej v družinskih zgodbah, ki govorijo o vsakokratni *sedanjosti* – vsakokrat s pričakovano, strah vzbujajočo, načrtovano *prihodnostjo* skupine na obzorju. Tako nastaja in se dogaja družinska zgodovina ter iz nje načrti za njeno prihodnost. Družina kot skupnost, znotraj konvoja, zagotavlja ne le podlago za materialne življenjske procese in procese preživetja v skupnem, za vse življenje zagotovljenem delu, ampak ustvarja tudi bazo za kolektivne učne procese za »kompleksno učenje« (Sieper, Petzold 2002) kot skupinski »exchange learning« oziroma »exchange helping« (Petzold, Schobert, Schulz 1991) v območjih optimalne bližine (Vigotski). To kompleksno učenje izvira iz neverbalnih in verbalnih interakcij/komunikacij, ki jih podpirajo zrcalni nevroni (Stamenov, Gallese 2002) in procesi prenašanja ter diferenciacije čustev (coemoting, Petzold 1995g) kot tudi učenje s posnemanjem modela (Bandura 1969). Pri tem je v aktualnih poliadah posredovano znanje, ki je uporabljeno iz resursov starih (preteklih) »mi-skupin« in tudi resursi »tukaj-in-zdaj konteksta« kot vzajemna podpora, tolažba, spodbuda, nasvet, pomiritev, itd. Na ta način se lahko obvladajo *obremenitve* znotraj in izven skupine (napadi sovražnikov,

tekmovalnost, konflikti, razvrednotenje, izključevanje, itd.). Skupina zmanjšuje rizične in poraja zaščitne faktorje, tako da se lahko razvije rezilienca, sposobnost obrambe tako posameznika kot cele skupine (*Petzold, Müller 2004c*) in so patogeni ter salutogeni vplivi regulirani v družinski skupnosti in z njo. Upoštevati je treba, da so skupine kot socialni sistemi podvržene dinamičnim procesom regulacije med posameznikom, podskupinami in celotno skupino, kakor tudi danemu kontekstu.²

3. Procesi mentalizacije v poliadah – razvojno psihološka perspektiva

Procesi mentalizacije pri hominizaciji ne izhajajo iz **diad**, ampak iz **poliad** (*Petzold 2005t, Petzold, Orth 2005*). V skupinskih procesih je nastajal govor in sistemi simbolov (*Buss 2004; Barkow in dr. 1992; Li, Hombert 2002; Richerson, Boyd 2005*). Govor je nastal iz polilogov (*Petzold 2002c*) »mi-skupin« z visokim sporočilnim pomenom (*Dunbar 1998*), ne iz pogovorov v dvoje. Osredotočenost na diado v psihoanalitični razvojni teoriji in klinični praksi analize (z modelom

² V sodobnih terapevtskih skupinah in v njih pojavljajočih se skupinskih procesih (*Orth, Petzold 1995*) – tudi in še posebej v družinski terapiji (*Petzold, Josić, Erhardt 2003/2006*) – nastopijo pri vseh teh prepletanjih odnosov (terapevt/ka in podskupine oziroma skupina in kontekst) fenomeni kot afiliacijski stres, negativna reaktanca, transfer/kontratransfer, obrambe in odpori kot klinični fenomeni, pride pa tudi do drugačne interakcijske dinamike: konfluenca, kontakt, srečanje, odnos, zveza, odvisnost. Nadaljnja dinamika je povezana z vlogami in položajem/statusom (*Heuring, Möller 2004*), odnosom med spoloma, s problematiko spola ali starosti (*Petzold 1998h, 200a*) in z družinskimi konflikti med brati in sestrami ali med starši in otroki, ki izvirajo iz različnih motivov in ciljev (*idem 2003b*) in morajo biti razrešeni, da bi dosegli plodno sodelovanje in sprožili kokreativni razvoj.

transfera in kontratransfera) in v nekoliko drugačnem izrazu tudi v humanistični psihoterapiji (*Buberjev* Jaz in Ti pri pripadnikih *Rogersa* in v *Perlsovi* geštalt terapiji) moramo skrbno proučevati diskurzivno analitično in genealoško (*Foucault*), od njenega izvora in na osnovi človekove očitne orientiranosti na skupino. Kot hipotezo naj samo nakažemo, da v tej naravnosti učinkuje kriptoreligiozni diskurs: ideja o dialogu človeka z Bogom ali klic Jahveja človeku: » *Jaz sem Te poklical po tvojem imenu!*« Ta mogočna, v življenju slehernega Juda (pa tudi kristjana) tisočletja določena paradigma o osebnem *dialogškem* odnosu z *enim* Bogom, ki je v tej obliki ne najdemo niti v panteističnih religijah (npr. v hinduizmu ali šintoizmu) niti v taoizmu ali budizmu, je, kot je nam znano, trajno zaznamovala zahodno psihoterapijo – *Freud* je psihoanalizo pač videl kot »naslednico dušnega pastirstva« (*Freud, Pfister* 1980), množica analitikov je na začetku razpravljala o judovstvu. Naša teza (*Petzold, Orth* 1999) je, da je določena sakralizacija *diadnega* terapevtskega odnosa, enako velja za pastoralo, vodila v zmedo pri konceptualizaciji psihoterapije in teorije navezanosti. Odpiranje diade v psihoanalitičnem diskurzu vodi v velike probleme ojdipskega trikotnika – poliade najprej sploh niso bile predvidene v njihovi konceptualizaciji.

Proti temu (konceptu diade) govori dejstvo o hominizaciji v poliadah in razvojno psihobiološka ugotovitev, da se – ob vsej pomembnosti odnosa med materjo in otrokom – dojenčki že zgodaj usmerjajo k več ljudem, da jih lahko neguje in vzgaja več »cargivern« in da jih lahko vzgaja tudi *extended family*, kot lahko vidimo pri zgodnjih človečnjakih in drugih primatih. Nadalje ugotavljamo, da so malčki in otroci izrecno skupinska bitja, da se učijo v skupinah in da se ljudje skozi celo svoje življenje gibajo v socialnih skupinah, socialnih mrežah, konvojih. Zaradi evolucijskih procesov učenja in svoje cerebralne organizacije so za to očitno najbolj opremljeni. Zato v integrativni terapiji na pomembnih področjih favoriziramo konceptualizacijo *sistemskih pozicij* (*Petzold* 1974j), ki daje osrednji pomen *družinskim poliadam in poliadam socialnih mrež ter konvojev* in v njih

»nahajajočih« polilogih ter na to gleda kot na matično okolje za *dialogiški* odnos. Pri tem sta pomembni tako *dialogiška terapevtska* praksa v diadah, kot *poliloška terapevtska* praksa v poliadah, v socialnih mrežah (*Hass, Petzold 1999*). Pri tem ne smemo prezreti, da bo tudi v številnih diadnih situacijah – ko terapevt/ka in klient/ka delata individualno – »mentalno« prišlo na plan moje »poliadično« s tematizacijo drugih oseb in odnosov in s tem postalo »virtualno« prisotno. Tudi s tem nasprotujemo skrajšani diadološki interpretaciji terapevtske situacije (*Petzold, Josić, Erhardt 2003*) in pojmovanju diadičnega nastajanja mentalizacijskih procesov, kot ga zastopa *Fonagy* in njegova skupina.

Pri tem se zavedamo, da s tem sicer nasprotujemo visoko vplivnim mainstreamovskim orientacijam, – psihoanalitičnim, globinsko psihološkim in humanističnim (*Morena* moramo izvzeti) – ampak da s sistemsko in socialno behavioristično paradigmo (ki ji sledijo mnogi vedenjski terapevti/tke) na področju psihoterapije obstajajo tudi druge mainstream pozicije, ki ne zastopajo tega dominantnega diadologizma in ki ga v integrativni terapiji štejemo k »ustvarjanju mitov« (*Petzold, Orth 1999, 2004b*). V podporo temu stališču lahko uporabimo naslednje razvojno psihološke argumente: ljudje in skupine ljudi so morali v preteklih več 80 tisoč generacijah boja za preživetje v kompleksnih kontekstih (včasih rizičnih, problematičnih, včasih pa polnih možnosti in resursov) stalnega iskanja, raziskovanja razviti raziskujočo radovednost, ki je vodila do nenehnega prekoračevanja mej običajnega, poznanega, ker je bilo to življenjskega pomena. Ta prvobitni nagon (potreba) »po raziskovanju zaradi preživetja« (po *Darwinu*) je vodil tudi do procesov »mentalizacije«, to je izoblikovanja reflektivnih, koreflektivnih, tudi metareflektivnih zmožnosti *mensa* (*mind*, duh). Pod tem razumemo *sinergem* kognitivne, emocionalne in motivacijsko-volitivne sheme in stilov, ki so se izoblikovali v procesih konkretnih *izkušenj* kot *skupnih, živih izkušenj o svetu*. *Fonagyjev* koncept po mojem mnenju premalo upošteva »moment telesnosti« (*Merleau-Ponty*) in »socialni moment« (*Moscovici*). Skupna,

transverzalna hoja skozi dežele, doživljanje dogodkov »z vsemi čuti« in v »medsebojni izmenjavi« ter s »praktičnim delovanjem«, je privedla do vedno več »*mentalizacij*« tega, kar so ljudje doživeli in izkusili ter *skupaj* zaznali in obdelali, kar je privedlo do »*premišljevanja, razmišljanja*« o prehojeni poti in v anticipatorno »*predstavljanje*« (*VorWEGnahme*) poti, ki jo je še treba prehoditi, njenemu ko-mentalnemu *ovrednotenju* in tudi do zavedanja časa. Vse »višje funkcije« »potujočega značaja človeškega življenja« in dojetanje »življenja kot iščočega gibanja« kot topološko iskanje v deželah, terenih, v znanih regijah in v teritorijih izven varnega območja, vodijo v osebno in skupno dojetanje ter razumevanje v procesih *mentalizacije*, to je mentalnega predstavljanja in s »predelavo« čutno zaznanega in oblikovanega s *premišljevanjem*, ponovnim *premišljevanjem*, *reflektiranjem* in *koreflektiranjem* ali z razvijajočo *domišljijo* do razumevanja fenomenov »*mentalnega sveta*« - tako individualnega kot kolektivnega (*Moscovici* 2001; *Petzold* 2003b; *Brühlmann-Jecklin, Petzold* 2004). To se vsekakor zgodi specifično glede na spol: moško-raziskovalno vedenje odkrivanja, lova, vojskovanja v daljnih krajih je vodilo v »stile« *ofenzivne mentalizacije* in *proaktivno-ofenzivnega ravnanja*, komunikativne, skrbno-negujoče, kultivirajoče aktivnosti žensk v intimnem prostoru kot *konvivialnem prostoru* (*Orth* 2002) so pripeljale predvsem do »stilov« *senzibilne mentalizacije* in *zaščitniškega vedenja*.

Čeprav sta obema spoloma na razpolago obe vrsti *mentalizacije* in ju lahko uporabljajo, lahko govorimo o določenih *stilih mentalizacije*, ki so specifični za posamezni spol, torej se lahko prilagodijo z načrtnim zavestnim delom (*Petzold* 2005t).

S tem postane jasno, kaj je v zgodovini človeškosti pomenilo, ko se je začelo *iskanje* hominidov, ki se je z *mentalizacijo* nastalih »svetov *domišljije*« razširilo v »*miselne svete*« (to je dosledna posledica principa transverzalnosti), kot je bilo razvidno nekako na začetku neolitske umetnosti (*Brosinski* 1995; *Benz-Zauner*

1995; Roussot 1997) in dokumentirano z uporabo različnega orodja v Evropi od novejšega paleolitika – 40.000 - 12.500 pr.n.š. Skozi celoten čas razvoja človeških kultur in civilizacij nastajajo na osnovi transverzalnega iskanja znanja in spoznanja *poti* v »svetove znanja«, »*poti* raziskovanja« in »*diskursi*«³ znanstvenih disciplin« z vse večjo virtualizacijo povezave podatkov v globalno mrežo. *Pokrajine (landscapes)* tako postanejo »*brainscapes*«, ki generirajo »*netscapes*«. Tako *transverzalne poti* in procesi mentalizacije niso ločeni drug od drugega.

Vse, kar so na svojih *POTEH* zgodnji hominidi osebno in družbeno *spoznali* in *dojeli*, kot tudi vse, kar so z miselno obdelavo *razumeli*, kar je omogočilo *pojasniti* svet – osebni in družbeni, vse to tvori procese, ki jih skupno opišemo kot procese ***interaktivne mentalizacije***. Interaktivne zato, ker se dogajajo v razlagi z danostmi življenjskega sveta, njihovim kometalnim dojemanjem in vrednotenjem. Ti procesi vodijo – gledano ontogenetsko – do osebnih in na kolektivni ravni – v filogenetskem dogajanju – do kolektivnih simbolnih sistemov in védenja, v katerih je posameznik udeležen in s pomočjo katerih postaneta svet in sam subjekt *resničnost*. *Mentalizacija* tvori *realiteto* kot v **poliadah** podeljena, osebno ali socialno *reprezentirana* (*Moscovici*), to je kot »***človeška resničnost***« (*Petzold* 1988t).

S tem nastane osnovna struktura: v konkretni dani realnosti doživljajoči subjekt stremlji k *še-nedoživetemu-nerealiziranemu*, ki je navidezno prisotno kot imaginarno, kot predstava, eventualno simbolično reprezentirano in teži k realizaciji:

» Pod pojmom ***mentalizacija*** razumem z vidika integrativne terapije ***transformacijo informacij***, ko se konkretne doživete informacije o izkušnjah na področju svetovnih, življenjskih in osebnih razmer, ki jih ljudje dobijo preko ekstero- in proprioceptivnih čutil, spremenijo v *mentalne informacije*. Transformacija se dogaja s pomočjo *kognitivnih, refleksivnih* in *ko-refleksivnih* procesov ter z njimi povezanih čustev in volje na *kompleksnih simboličnih nivojih*, ki omogočajo verbalizacijo, analogiziranje, narativo, nastanek mitov, predelavo predznanstvenih razlagalnih modelov in produkte domišljije. Ob vedno večji mentalni zmožnosti skozi diskurze, meta- in hiperrefleksivnost se pojavijo kot visoko kulturne oblike *elaborirane mentalizacije, celo transverzalne metamentalizacije* umetniško-estetski izdelki, fiktivni osnutki (načrti, koncepti), nastajajo znanstveni modeli in teorije, na podlagi

³ Lat. *discursus* = razpravljanje o nečem, izmenjava mnenj

duševnega preboja, predelave, interpretacije, kognitivnega in emocionalnega ovrednotenja vsega tega pa tudi etične norme, ki lahko regulirajo hotene odločitve in delovanje. Proces *mentalizacije* izvirajo načelno iz (mikro) družbenih ko-respondenčnih procesov med ljudmi, s čemer se neločljivo prepletajo individualne, *intramentalne* in kolektivne, *intermentalne* »reprezentacije« (Vigotski, Moscovici, Petzold). Kolikor kompleksnejše so družbe, toliko bolj diferencirane postanejo tudi *mentalizacije* z vidika izoblikovanosti kompleksnih osebnosti in njihovih teorij o samem sebi, »theories of mind«. In toliko bolj obsežen bo tudi sam razvoj kompleksnih znanstvenih družb z njihovimi nevro- in kulturnoznanstvenimi teorijami in metateorijami o sebi samem: *hipermentalizacije*. Na ta način nastajajo permanentni procesi *preseganja* razumevanja sebe in sveta na individualnem in kolektivnem nivoju, *transverzalna hermenevtika in metahermenevtika*, kot nikoli zaključen proces (Petzold 2000h).«

Z *mentalizacijo* na kognitivnem, emocionalnem in volitivnem nivoju se ***na poti*** človeka s skozi tisočletja trajajočo vedno kompleksnejšo evolucijo človeškega duha razvije visoka zmožnost inteligence, razuma in duhovnosti. Obstaja »mind«, teorija o mišljenju drugega (*theory of mind*), moje lastno mišljenje (*theory of my mind*) in »*mind*ing of mind«. Tu nikakor ne izhajamo samo iz kognitivnega dogajanja. »*Mind*«, »*mentalno*« je širši pojem kot »duh«. *Mind* pomeni »čut, duševnost/duša, srce« (Muret Sanders e-Großwörterbuch Englisch, Langenscheidt 2005). Ta pojem vključuje razen kognitivnih tudi perceptivne, emocionalne, volitivne in estetske kvalitete. **Mentalizacija**, ki se je razvila kot »višja funkcija« (v smislu *Vigotskega* in *Lurije*) človeških duševnih moči, odpira možnosti kompleksne fantazije in virtualnosti, kot se je že pokazalo v umetnosti neolitika.

Seveda najdemo *processe mentalizacije*, kot je bilo že omenjeno, tudi v ontogenezi vsakega človeka in sicer v neprekinjenih razvojnih procesih. Zrcalni nevroni (Stamenov, Gallese 2002), ki omogočajo procese učenja s posnemanjem, ljudem omogočajo razvoj sposobnosti za dojetje mentalnega stanja drugih. Pri tem imajo pomembno vlogo zgodnje *medsebojne izkušnje*, ki na temelju medsebojne resonance med skrbniki - *caregivers* in dojenčki - *infants*, vodijo najprej k enostavnim oblikam čustvenega usklajevanja »*affect attunements*« (Stern 1985) in prilagajanju pri starejših dojenčkih in malčkih, vse do kompleksnih kognitivnih zmožnosti, ko otrok ve, kaj drugi misli in hoče. Eksperimenti z malčki so pokazali, da se sposobnost za izoblikovanje kognitivne teorije mišljenja (*Theory of Mind-TOM*) razvije šele v starosti

od dveh do treh let. Ko skupina raziskovalcev okrog *Fonagyja* (in dr. 2004) pri tem poudarja kognitivne momente razvoja za mentalizacijo, enostransko prikazuje pogled na diferenciran razvoj, za katerega so po našem pojmovanju koncepta »*life span mentalisation*« (*Petzold* 1982c) nujne različne stopnje mentalizacije (in sicer ne samo v času zgodnjega otroštva, temveč tudi v puberteti oz. adolescenci, idem 2006t) tja do starosti (Senium). Razen tega kognitivne mentalizacije, ki so jih proučevali v zgodnjem otroštvu s »False-Belief« eksperimenti, ne pomenijo, da že prej na intersubjektivnem nivoju niso prisotne predhodne oblike teorije mišljenja, saj dojenčki zelo dobro zaznavajo razpoloženja svojih skrbnikov (caregivers). Že v delih *Premacka in Woodruffsa* (1978) so na vprašanje »Ali imajo šimpanzi teorijo mišljenja?« pri različnih primatih ugotovili metareprezentacije (*Hampton* in dr. 2004), ki zagotovo izvirajo iz kolektivnega, visoko komunikativnega načina življenja teh živali. Integrativno pojmovanje vidi TOM kot v interakcijah družinskih poliad doseženo zmožnost reprezentacije lastnih in tujih psiholoških stanj v svoj lastni *mentalni* sistem, katerega kompleksnost je odvisna od starosti. Pri tem TOM obsega zaznavne sposobnosti, razen kognitivnih tudi emotivne in volitivne momente, zmožnosti, ki se razvijajo v smeri **metamentalizacij**, ki omogočajo **metakognicije** (*Flavell* in dr. 1977; *Flavell* 1979), nadalje **metaemocije** (občutljivost za čustva, to pomeni v appraisal-procesih reflektirana in ovrednotena čustva: prim. *Bottenberg* 1991; *Bottenberg, Dassler* 1997; *Reisenzein* in dr. 2003; *Salovey* in dr. 1990, 1995) in končno tudi nastanek **metavolicij** (doživetega in reflektiranega hotenja, *Petzold, Sieper* 2006). V družinah posredovane kognitivne, emotivne in volitivne kvalitete in stili predstavljajo podlago za mentalizacije in metamentalizacije (prim. *Gottman, Katz, Hooven* 1997). Tovrstne kvalitete se ponotranjijo kot družinske atmosfere, spominsko ohranjajo in utrjujejo notranje scene in drame iz družinske zgodovine, v tako imenovano mentalno reprezentirano družino »v glavi«.

4. Družina kot mreža oseb in kot »mentalna reprezentacija« afiliacijskih kognicij, emocij, volicij ter »intersubjektivnih izkušenj«

Povezanost v (velike) družinske skupnosti, ki so poliadične preživetvene družbe primatov, je z vidika evolucijsko teoretične perspektive bržkone osnova za vse vrste obnašanja v medosebnih odnosih. Človek kot posameznik nima nobene možnosti preživetja, če ni vključen v skupino. Za nadaljnji obstoj njegove (lastne) skupine je v procesih medsebojne podpore in zaščite potreboval druge »pripadnike« svoje vrste. Ta skupina je bila baza za preživetje vsakega njenega člana, zato so bile temeljne kvalitete pripadnosti življenjskega pomena. Iz tega principa pripadnosti – v socialni psihologiji poznanega kot **afiliacija** (Stroebe in dr. 2003) – izhajajo številni socialni mehanizmi, kot altruizem, sram, krivda, itd., na kar smo že opozorili (Petzold 2003d). Vse do danes so ljudje določeni s temi osnovnimi, v evoluciji nastalimi vzorci – iz »evolucijske narative« - in eden izmed pomembnejših je težnja po pripadnosti in iskanju stika posameznika s človeškimi skupinami in družbami v aktualizaciji arhaičnih družinskih programov pripadnosti. To imenujemo »**afiliacijska narativa**«.

*»Afiliacija je intrinzična potreba človeka po bližini drugega človeka, s katerim si delita varni prostor« Nahraum«, po bližini skupine ljudi, ki jim zaupa, saj je medsebojna pripadnost temelj za preživetje posameznika, pa tudi med seboj povezanih posameznikov: za zagotavljanje ohranjanja življenja, za zaščito pred sovražniki in nevarnostmi, za razvoj znanja in praks, ki omogočajo prednost pri selekciji. S to **afiliacijsko narativo** kot osnovo za oblikovanje družbe so lahko hominidi razvili družbene in kulturne oblike, da so postali najuspešnejše vrste v procesu evolucije. Njihova osnova je prvotno skupno družinsko življenje zgodnjih hominidov, oziroma ne-humanih primatov« (Petzold, Müller 2003).*

V teh afiliacijskih procesih in afiliacijskih družbah učinkujejo specifični mehanizmi in druge narative. Imenujmo jih »**narative reaktance**«.

Reaktanca je intrinzična potreba po kontroli in samoodločanju o svojem življenju, po svojem lastnem prostoru, to pomeni zadostna neodvisnost in samostojnost proti povezanim skupinam, ki zagotavlja možnosti razvoja posamezne osebnosti z določeno stopnjo samostojnosti v prostoru povezanosti – z njim, z njegovo pomočjo in proti njemu – in postavlja potrebe posameznika nasproti potrebam skupnosti.«

Zdi se, da bistvene in osnovne potrebe človeka, tako kot v vsakdanjem življenju družine, veljajo in delujejo tudi v drugih poliadah, ki vsebujejo kvaliteto bližine (prijateljske, šolske, skupine kolegov/kolegic, terapevtske skupine). Naj omenimo še drugo tendenco med ljudmi, **hostilnost (sovražnost)**, ki je več kot le gola preostra reaktanca, in je pogosto povezana z različno motiviranimi in različno izraženimi oblikami agresije in surove moči (Petzold 2003c, 2006h, Bloem, Moget, Petzold 2003). Ta agresivna sovražnost se pogosto usmeri proti ne-povezanim, osebam izven skupine, tujcem, drugačnim, ki jih skupina doživlja kot ogrožujoče za svoj obstoj ali kot konkurenco pri ženah, dobrinah, teritorijih in jih je zato treba pregnati, izključiti ali podjarmiti in pogosto tudi uničiti. Za prizadete ljudi je to velika ogroženost in povzroča »afiliacijski stres«:

»Afilacijski stres nastopi pri vseh oblikah izključenosti človeka iz odnosov v njegovem polju bližine (družina, sorodstvo, prijatelji, sosedstvo, kolegi/ce) in nadalje pri vseh oblikah zapustitve, odtegnitve ljubezni, ponižanja in zasramovanja, zlorabe ali slabega ravnanja v afiliacijskih razmerjih. Take »obremenitve odnosov« postanejo predvsem pri »močnih« afiliacijah psihofiziološki faktor prvega reda za nastanek stresa« (Petzold 200h).

»Afilacijski stres« lahko privede do »hiper stresa« z vsemi znaki, učinki in posledicami takih psihofizioloških procesov – najdemo jih pri travmatičnih izkušnjah »man made disaster« (Petzold, Wolf in dr. 2000), pri etničnih in verskih preganjanjih in pogromih (Petzold 1996j), izgonih, zlorabah, pri dejanjih ekstremne sovražnosti do

tujcev ali pri sovražnosti na delovnem mestu, ki so delno zajeti pod pojmom »mobbinga« (Petzold, Müller 2005). Ti procesi pa lahko obstajajo tudi znotraj družin, npr. pri visoko normativnih orientacijah (družinska čast), saj pri kršitvah ali nespoštovanju teh pravil lahko privedejo do izključitve, kaznovanja, nasilja ali celo usmrtitve (umor zaradi časti). »Črna ovca« družine, »izobčenec« lahko izkusi prekomerno intenzivne stresne obremenitve, družinski mobbing, zaradi česar lahko zboli, ker so njegove psihofiziološke zmožnosti uravnavanja preobremenjene, kajti:

Afiliacijski procesi temeljijo na genetsko disponirani kompetenci uravnavanja (regulacije) bližine-distance, ki se je oblikovala skozi socializacijske procese in procese kulturacije s specifičnimi *shemami/narativami/skripti*, (odvisnimi od življenjske starosti, spola in narodnosti) o približevanju in distanciranju, prijateljskem druženju/sprejemanju in sovražnem zavračanju, dopuščanju bližine in reaktance ter vključno s tem povezanimi verbalnimi in neverbalnimi vzorci komunikacije in rituali, itd. Te določene sociokulturne značilnosti afiliacijskega vedenja s svojimi dejanskimi interaktivnimi inscenacijami trajno zaznamujejo »**afiliacijsko kompetenco in performanco**«, »**afiliacijski potencial**« (to pomeni odprtost in pripravljenost za povezanost/afiliacijo) in »**afiliacijskem delu**« posameznika v njegovem prizadevanju, da bi živel v povezanosti in ustvarjal odnose oz. zveze. Vplivajo tudi na »**samoafiliacije**«, ki so rezultat uspešnih ali neuspešnih **afiliacijskih procesov** z njihovimi afiliacijskimi kvalitetai v družinskih in drugih socialnih mrežah/konvojih. Na osnovi mentalizacije takih procesov in kvalitete, njihove internalizacije, nastanejo občutki lastne vrednosti ali ne vrednosti, izoblikuje se človekova »naravnost na samega sebe«, njegov notranji »sopotnik« (Mead) in oblikujejo se njegovi vzorci vedenja za in v poliadah« (ibid.).

»**Samoafiliacija**« in »**doživljanje lastne vrednosti**« so kompleksni konstrukti, sinergemi. Obsegajo doživete emocionalne dimenzije, »*občutek lastne vrednosti*« (*valuation*) in spoznane kognitivne »*ocene samega sebe*« (*appraisal*), kot tudi doživljanje volje, »*lastne učinkovitosti*« (*volitional selfefficacy*). Vsi kognitivni-emotivni-volitivni vzorci so **doživeti** celostno (zato govorimo o doživljanju lastne vrednosti) in je treba nanje gledati kot na razvojne procese v socialnih mrežah/

konvojih skozi celo življenje. Povezani so s kognitivnimi in emocionalnimi ocenjevalnimi parametri, ki so pogojeni z življenjsko starostjo, odvisni od kulturnih vplivov in zato tudi od spola. Zato mora biti teorija samoafiliacije oziroma doživljanja lastne vrednosti koncipirana v *perspektivi vseživljenjskega razvoja (life-span-development)* za različne razvojne stopnje in kontekste (doživeta lastna vrednost šolarke, ki pazi na majhnega otroka in mlade mamice z malčkom na igrišču, se občutno razlikujeta). Tudi pri delu z družino tako pri različnih starostih ne izhajamo iz *enega* pojmovanja doživljanja lastne vrednosti, temveč moramo proučiti, v katerih socialnih konstelacijah in na osnovi katerih parametrov ocenjevanja posamezni člani družine pripisujejo vrednost ter kako te ocene uporabljajo in izražajo v konkretnih življenjskih situacijah, tako da se lahko primerne, pozitivne samoatribucije in notranje doživljanje lastne vrednosti trdno zasidrajo, oziroma zakaj to ni mogoče (ker morda ne obstaja nobena družinska kultura ocenjevanja vrednosti, ne splošno, ne specifično – npr. do žensk – kot *mentalna reprezentacija* ali *izvajana življenjska praksa*). Le na podlagi ocene take družinske kulture in diagnostične ocene njenih posledic lahko pridemo do ustreznih intervencij.

To so kompleksne teorije, ki jih lahko tu le na kratko opišemo in v svoji zgoščeni obliki pojasnjujejo oblikovanje naših konceptov in pozicij, kot tudi perspektive v praksi (*Petzold, Müller 2003*).

Na »integrativno delo z družino« v socialno pedagoški in terapevtski naravnosti je treba gledati z doslej predstavljene osnove za razumevanje. Pristop zahteva skrbno opazovanje aktualnega vedenja v družinskih »osebnostnih mrežah« - ne gre za »magijo postavitve družine« (*Hellinger*). Raziskati je treba afiliacijske kvalitete in vzorce v konkretni družini, kakor se *resnično* kažejo v vsakodnevnih interakcijah in obremenilnih situacijah in so prisotni tudi *mentalno* v mislih, občutkih in hotenjih družine in njenih članov. Skušamo dojeti »mentalne reprezentacije« družine »v glavi« pri družinskih članih. Ker pa le-te nastajajo historično/zgodovinsko (kot seveda tudi

običajno vedenje), je ob tem nujno potrebno tudi »delo na družinski zgodovini«. Pri tem so pomembne oblike *narativnega biografskega dela* (Petzold 2001b) – v terapiji otrok (Petzold 1987a, 1995a,b), kot tudi pri delu z odraslimi (Petzold, Orth 1985) ali s starimi ljudmi (Petzold, Müller 2005). Življenje družine, njena preteklost in sedanost in v njih nastale »projekcije« in vizije prihodnosti (načrti, upanja, bojazni/skrbi) končno temeljijo na podlagi **»intersubjektivnih izkušenj«**. Z ozirom na evolucijo je očitno: ljudje so živeli v družinskih povezavah oziroma hordah, to je majhnih skupinah opreznih lovcev v varni povezanosti. »Gole opice« (Morris 1998) so se na ležiščih (posebno v klimatsko ostrejših področjih, na jugu pa ob nočnem mrazu) stiskale tesno druga k drugi. Sožitje v skupini so določale medsebojna komunikacija, nežnost, nega, kar lahko opazimo tudi pri človeku podobnih primatih (98,6% skupne genetske osnove npr. z opico vrste bonobo, de Waals 1998; Fouts 1998) ali celo danes pri nekaterih preprostih ljudstvih. Iz raziskav o primatih vemo, da je pri različnih primatih pogostost intimne neverbalne komunikacije (*grooming* activity) povezana z razvojem možganov (Dunbar 1998) in da so za zdrav razvoj nujno potrebne neverbalne medsebojne interakcije med dojenčkom/malčkom in njegovim skrbnikom (torej ne le z materjo), ki jim morajo v *občutljivih obdobjih* slediti visoko ustrezni odzivi okolja; napake pri tem vodijo v deficitaren razvoj. Za tovrstne izkušnje bližine so se človeški primati zaradi svoje golote dobro opremili. Ko so ribe in plazilci odvrgli luske in rožene ploščice, je postala koža pri sesalcih *multisenzorični čutilni organ*, ki je preko povezav v korteksu v neprestanem stiku s preostalimi čutilnimi kvalitetami. Človekova golota, njegova nežna, zelo občutljiva koža, je v primerjavi z vrstami, ki jih pokriva kožuh, to možnost še stopnjevala, posebno v vzajemnem pomirjanju in s tem povezano interakcijo/komunikacijo, ki je omogočala pomembno predpostavko za razvoj možganov. Z razvojem korteksa kot velikanskega središča za shranjevanje multisenzoričnih informacij in njihove naraščajoče kapacitete zaradi večje nagubanosti, je prišlo do izoblikovanja vedno bolj diferenciranega **»informiranega telesnega subjekta«** (**»informiertes Leib«**), kot ga opisujemo v integrativni terapiji, ki ni pretežno določen le z »informacijami iz zunanjega sveta«, ampak tudi z »informacijami iz svoje

notranjosti«, saj se ukvarja sam s sabo. Obdeluje informacije iz intraorganizmičnega področja, kot npr. »*movement produced informations*« (idem 2002j), ki nastanejo pri lastnem gibanju. Če opazujemo obdobje igre pri mladih živalih, pri višje razvitih sesalcih, predvsem pri plenilcih (npr. psih, mačkah), lahko kot učno fazo možganske skorje razumemo tako ekstero- kot tudi proprioceptivne informacije. Pri človeških primatih so starši intenzivno vključeni v to igro in obdobje razvoja, ki je osredotočeno na igro in traja skozi celo otroštvo do adolescence. S tem se tudi ohranja kultura igre posamezne družine, njenega igrivega sožitja in vstopa v mentalne reprezentacije v obliki posameznih scen, scenskih prizorov ter scenskih zamisli skupaj z njihovimi atmosferami. Te reprezentacije v obliki skriptov in scenskih zgodb omogočajo tudi scensko-atmosferske *anticipacije* in tudi te se mentalno ohranijo – tako v spominu posameznika kot v »kolektivnem spominu« celotne družinske skupnosti, njihovih skupnih spominih. Ti delno kompleksni materiali zaradi tega zahtevajo diferencirane procese razumevanja, hermenevtično razumevanje scensko-atmosferskih vsebin kot narative, družinskih zgodb kot usedline skupnega pripovedovanja (idem 1988a,b, 1991a, 2001b), do katerih pridemo z opazovanjem ali z vrednotenjem materialov, ki jih dobimo s pomočjo diagnostičnih eksperimentov, s projektivnimi ali semiprojektivnimi slikami (Müller, Petzold 1998) in drugimi kreativnimi mediji. S pomočjo tega lahko dojamemo vplive iz nadrejenega kulturnega okolja, vplive *socializacije* iz bližnjih odnosov in *ekologizacije* kot vplivov bivališča, soseske, dežele (Petzold 2006j) na družino in iz tega nastale »družinske kulture« z vsemi njenimi problemi, resursi in potenciali, njenimi funkcionalnimi in disfunkcionalnimi procesi. Tako pridobimo informacije, ki so družini in njenim spremljevalcem, svetovalcem, terapevtom, nujno potrebne za morebitne spremembe. Posebno pozornost velja posvetiti stilom *mišljenja, hotenja, občutenja, vedenja* v družinah kot osrednjih značilnostih družinske kulture, npr. stilom kot odprtost in zaprtost, ravnanju z močjo, s krivdo, sramom, krivico in pravičnostjo (Petzold 2003d) – to so osrednje teme družinske kulture.

Izberimo npr. temo hotenja, »*družinsko socializacijo volje*« z zagotovljenimi modeli za imitacijo hotenja ali s kovolitivnimi procesi v izvrševanju skupnih dejanj volje. Starši ter starejši bratje in sestre pokažejo s svojim vedenjem, kako volja deluje in kaj lahko dosežemo s pomočjo zavestnih voljnih odločitev in vztrajanjem volje, z *močjo volje*. Otroka vključujejo vedno znova v igro in delo, pri čemer je treba doseči cilje, torej pride do koordinacije voljnega delovanja, ki ga otrok lahko osvoji zaradi delovanja zrcalnih nevronov (Petzold 2002j; Stamenov, Galesse 2002) skozi kovolitivne procese. Kot primer lahko vzamemo npr. **občutek sramu** s področja emocij. Po eni strani je sram genetsko določen (Buss 2004, 501) in nastopa kot »moralni občutek« - spominja na občutek krivde (Petzold 2003d) – in pri opustitvi pravil in dogovorov, ki urejajo skupno življenje, nudi tistim z višjim statusom možnost zasramovanja prestopnika kot način socialne kontrole; za prestopnika, ki pokaže sram, se sankcije omilijo, istočasno pa ga motivirajo za vedenje, da bi v prihodnosti ravnal v skladu s pravili in se tako izognil zasmehovanju (»nečastnosti«) ali pa razvil strategije ravnanja s sramom (»pišmevritičnost«) ali da sramu sploh ne bi doživljal (racionalizacija, opravičevanje, prevrednotenje, npr. zanikanje dogovorov, razvoj metapozicij in ekscentricitete). To je *struktura* sramu – po globinsko-psiholoških špekulacijah je to »enostavni« mehanizem – ki postane kompliciran zaradi njegove visoke kulturno pogojene specifičnosti. Kar je pri enem narodu sramota, pri drugem nima posebno velikega pomena, to, česar se morajo v posamezni družinski kulturi sramovati, lahko pri drugi prinese celo pohvalo. Raziskovati je torej treba to strukturo mikrokulture družine, skupine vrstnikov, kolegov ali teama: funkcijo in uporabo socialne kontrole (=moči) s sramotenjem in konkretno funkcionalno oziroma disfunkcionalno ravnanje s sramom pri osramočenih in njihove strategije izogibanja sramu. Genetsko disponiran občutek sramu se razvije v medsebojni in intersubjektivni socializaciji z »delom na emocionalnem razlikovanju« in emocionalnih socializacijskih procesih – sprva v družinskem okolju, kasneje pa tudi v drugih socializacijskih situacijah . Otrok v svoji družini v interaktivnih procesih izkusi, kako ravnati s sramom ali krivdo, osramočenostjo in občutkom krivde ter razvije »stile sramu« oziroma »ne-sramu«, nauči se spoštovati specifične dogovore in

senzibilno reagirati na »stile sramotenja«. Pri tem so posebno pomembne emocionalne interakcije med starši. Otrok vidi in ponotranji, kako to delajo »ta veliki«, ki določajo ali posredujejo socialne norme (*Vigotski 1992*). Pomembna pa je tudi interakcija med starši in otrokom ter njegovimi brati in sestrami, ki zaznamuje ravnanje med sorojenci. Vzorci in narative sramu (pokazati in skrivati sram, meje, vzroki, intenzitete sramu) so mentalno sprejeti in telesno zakoreninjeni v mimiki in gestiki. Zato je terapevtsko nujno tudi delo z »movement produced informations« iz »fonda« neverbalnih intervencij, emoting tehnik IT (*Petzold 2004h*), kjer lahko delno zadržimo klienta, da pri situacijah sramu/osramočenosti »vzpostavi« »mimiko sproščenosti« ali mimiko radovednosti, ki zavirata občutek sramu. Družine na ta način posredujejo naprej »kulturo sramu«, ki – ker je večinoma tudi odvisna od konkretnega socialnega življenjskega sveta – ponovno daje tudi vrednote nadrejenih družbenih okvirov. Občutki sramu postanejo tako temeljna sestavina osebne identitete kot usedlina družinske in družbene kulture sramu. Občutki sramu so lahko mučni in zelo disfunkcionalni za družinsko vedenje in vedenje izven nje, ker ovirajo zaupanje v odnosih. Družinske atmosfere, družinske kontekste pogosto določajo zgodaj utirjeni vzorci iz situacij osramočenosti. Če je zasmehovanje običajna družinska praksa ravnanja s sramom, tedaj predelava disfunkcionalnih občutkov sramu ni osredotočena le na pacienta kot posameznika, temveč je treba upoštevati tudi »družino v glavi«, njene normativne sisteme in notranjo cenzuro, ki so bili ponotranjeni v realnih biografskih *situacijah* cenzuriranja, sankcioniranja, razvrednotenja – v psihoanalitskem jeziku govorimo o »močnem superegu«. Če take strukture proučujemo s semiprojektivnimi tehnikami (mogoče z risanjem negativne klopi superega, na kateri sedijo »notranji sovražniki« in pozitivne klopi z »notranjimi prijatelji«, prim. *Petzold, Orth 1994*), moramo predelati mentalne reprezentacije družinskih situacij zasramovanja, kot so reprezentirane »v glavi«. To se lahko zgodi na način »bottom-up« (od spodaj navzgor) s pomočjo omenjenih neverbalnih emoting-tehnik ali od zgoraj navzdol (»top-down«) z mentalnimi domišljjskimi vajami, metodami integrativnega dela z domišljijo (imaginacijo) oziroma katatimnimi simboličnimi

dramami (*Katz-Bernstein 1990, Petzold 1972f*), a tudi s psihodramskimi inscenacijami alternativnih scen, v katerih se s sramom dela drugače kot v primarni družini in v katerih se pacient lahko učinkovito nauči, da se ne sramuje. S tem postanejo možne korigirajoče ali alternativne izkušnje, tako da so s tem ovirani ali odstranjeni disfunkcionalni vzorci (*Grawe 2004*). Nadomestijo jih novi, funkcionalni vzorci samozaupanja in oblikovanje odnosov v emocionalnem ravnanju s socialnimi situacijami, ki sprožajo potenciale sramu. V socialnih situacijah v skupinah (teami, kolegi, združenja) se posameznik lahko *drugače obnaša, ker ima »v glavi« drugače*. Kar je na temo sramu nazorno pojasnjeno in kar lahko seveda dopolnimo z različnih strani (*Schorn 1996*), velja tudi za ostala pomembna področja občutkov/čustev v odnosih do družinskih protagonistov, ki se pojavljajo v procesu socializacije v primarni skupini. Naj tu omenimo s primerom še temo »nežnosti« oziroma »intimnosti«, ker je neločljivo povezana s temo »sramu«. Nežnost najdemo po eni strani pri »primarnih zaupnih prijateljih« (starši/otroci) in v zaupnih zvezah (zakon, partnerstvo, intimno prijateljstvo) in je določena v veliki večini kulturnih vzorcev in normativov. Nežnost večinoma zniža prag sramu, nikakor pa ne vedno. Upoštevati je treba torej konkretna kulturna pravila (uzance), ki so del vpliva kulture na interakcije človeških primatov, na njihovo naravo in spadajo k telesni in čustveni intimnosti. Odnosi bližine in s tem povezana izmenjava nežnosti so zaščiteni s sramom, z njegovimi mejami, pogosto so poudarjeni s kulturnimi prepovedmi in tudi iz potrebe po intimni zasebnosti tistih, ki si medsebojno izkazujejo nežnost. Tudi pri tem imajo za konkretno družinsko kulturo velik pomen temeljne makrokulturne norme, saj posegajo v temeljne, biološko določene vzorce vedenja intersubjektivnosti npr. vedenje med pari, ki so se našli kot spolni partnerji, se družinsko povezali in spočeli ter vzgajali potomce. Življenje nežne intersubjektivnosti vtisne močan pečat na pripadnike jedrne družinske poliade. Pogosto se ne upošteva dovolj, da so pri tem temeljnega pomena nevrohumoralni procesi. Tako pri ženskah kot pri moških ima npr. pomembno vlogo nevropeptid **oksitocin**, ki ga tvori *nucleus paraventricularis* v hipotalamusu in se nato vmes skladišči v hipofizi, izloča pa se v specifičnih situacijah, nemara pri procesih

rojevanja, ko pospešuje popadke ali v odnosu mati-dojenček in tudi v emocionalnem odnosu do otroka. Tudi v odnosu med seksualnimi partnerji ima ta »hormon zaupanja-nežnosti-povezanosti« velik pomen. Zmanjšuje strah in povečuje varnost- oboje je za intimnost bistvenega pomena. Učinkuje pri nastanku in ohranjanju afiliacij (*Fehr* 2005; *Insel* 1992) in med seboj povezuje tudi partnerje, saj ima oksitocin pri nežnostih in seksualnosti zelo pomembno vlogo. Nastaja pri spolnem občevanju tako pri ženskah kot pri moških in se izloča kot telesu lasten opioid/endorfin ter ima efekt evforičnosti in deluje stabilizirajoče na intimne zveze (nikakor ne le na seksualne). Glede na to je telesna nežnost bistvenega pomena za družinske vezi, odnose bližine in afiliacijsko varnost in je v družinski kulturi naj ne bi omejevali s tabuji in »visokimi« mejami sramu. Božanje in objemanje, poljubljanje in ljubkovanje označujejo povezanost in omogočajo, da se z mimiko pokaže prisrčnost in ljubezen, sreča in veselost, sproščenost in zadovoljnost. Starši dajejo s tem modele/vzorke za ljubeče sožitje, otroci pa se lahko preko zrcalnih nevronov vživijo v ta čustvena stanja in načine komuniciranja. Preko mentalnih reprezentacij takih scen in atmosfer dobijo otroci čustveno osnovo za svoje lastne vedenjske performance v odnosih bližine, ki jih nato lahko ustvarjajo brez strahu – seveda ne samo zaradi oksitocina, čeprav je dokazano, da oksitocin vpliva na cerebralno »obdelavo« občutkov strahu. Vpliva tudi ponotranjen skupni učinek nežnosti v družinski klimi, ki jo je potrebno kultivirati, ker »arhiviran« notranji »hologram« (*Pribram* 1979) družine, »reprezentirane družine« določa eksplicitno in implicitno razumevanje družine, kot ga najdemo »v glavah« vsakega posameznega družinskega člana. Pri delu z družino je razčiščevanje notranjih »predstav o družini« zelo pomembno, s tem si lahko ustvarimo sliko notranjih vizij in predstav, ki jih ljudje nosijo v sebi. Potem je pomembno uskladiti te »svetove predstav« z doživeto družinsko realnostjo, saj »v glavah« pogosto najdemo (mogoče starševske) modele, ki v realnosti niso niti doživeti niti možni (predstava razširjene večgeneracijske družine iz lastnega otroštva) ali niso bili podeljeni s partnerjem, ker ima on »v glavi« povsem drugačno sliko družine, ki deluje v smislu interference na performanco družinskega vsakdanjika.

Pri starejših otrocih in mladostnikih in njihovih mentalnih reprezentacijah družin (Müller, Petzold 1998) pogosto najdemo precejšnje razhajanje s predstavami staršev, kar lahko povzroča škodljive motnje v odnosih. Pri integrativnem delu z družinami uporabljamo naslednjo osnovno definicijo »družine«.

» Pod **družino** lahko razumemo **poliado**, to je skupinsko zvezo med seboj povezanih ljudi, bodisi po sorodstvu ali svaštvu, bodisi s posvojitvijo ali stabilnim krušnim sorodstvom, ki živi v stanovanjskih, življenjskih, vrednostnih in eventualno gospodarskih skupnostih in skupaj s tesnimi povezavami in eventualno prostovoljnim prevzemanjem pravnega varstva (notarske pogodbe, partnerstva itd.) tvori konvoj. »Dobre« družine omogočajo dovolj stabilen **konvoj**, v katerem vlada močna kvaliteta povezanosti, občutek vzajemne pripadnosti in *mentalne reprezentacije* družine kot celotne skupnosti z njenimi člani in njenimi tradicijami in vrednotami, omogočajo kognicije *družinske identitete*, ki nudi varnost in obstojnost (trajnost, stanovitnost) za *osebno doživeto identiteto*. »Dobra« **reprezentirana družina** je lahko močna zaščita pred razočaranjem in opirajoč se na **realno družino** (morda ob smrti v družini ali pri ločitvah zaradi bega ali izгона) nudi človeku orientacijo, smisel in tolažbo, medtem ko negativna **reprezentirana družina** lahko obremeni človeka za vse življenje, če ne more predelati in preseči njenih vplivov.«

Kolikor intenzivnejša je kvaliteta afiliacij (Petzold, Müller 2005) – ljubezen, občutek povezanosti, spoštovanje – in kolikor več je podeljenih mentalnih reprezentacij – to pomeni kognitivnih, emocionalnih in volitivnih vzorcev (Petzold 2003b, Brühlmann-Jecklin, Petzold 2004) v družinski poliadi – toliko večja je njihova »suportivna valenca«. Kot je pokazala razvojna psihologija, igra pri tem pomembno vlogo vpliv odnosa genetsko sorodstvenega razmerja (Buss 2004) in tudi trajanje odnosa, še posebej, če obsega čas primarnega zaupanja (obdobje zgodnjega otroštva) (Bischof 1985). Kljub temu pa imajo aktualni življenjski pogoji družin v družbah – v vsej njihovi raznoterosti – veliko normativno moč in vpliv na vedenje. *Pri tem je treba upoštevati »velikost« vpliva narave in kulture*. Pri psihosocialnem delu in tudi pri družinski terapiji (ki je večinoma orientirana na implicitne slike o tradicionalnih družinah, kot pri Satir, Kirschenbaum, Minuchin, Selvini-Palazzoli, Schneider 1983)

danes ne moremo več izhajati iz enotnih predstav o tem, kaj je družina, ker v številnih družinah ne izhajajo več iz tega – zavestno/eksplicitno in še bolj nezavedno/implicitno. »Predstave o družini«, »družinske slike«, ki jih imajo ljudje »v glavi« in so nastale skozi delovanje ali so bile zavestno izbrane, usmerjajo njihovo vedenje. Zaradi tega morajo biti te slike za vse udeležence *eksplicitne*, da jih lahko reflektirajo in ocenijo, kajti le tako jih lahko zavestno oblikujejo in spreminjajo. Svojo predstavo o družini, *reprezentirano sliko družine* – njihove družine – morajo člani družine dojeti reflektivno, razpolagati morajo s svojo »*theory of family*«. Zato je treba razviti nov način dela z družinami, kjer bodo kot izhodiščno točko uporabili mentalno »reprezentacijo družine« in dali na voljo *normativni empowerment**, da družine lahko same ugotovijo, kakšne so bile in kakšne želijo postati in na kakšen način oziroma v kateri smeri želijo razvijati svojo družinsko identiteto in kulturo. Danes mora socialno terapevtsko in socialno pedagoško ter družinsko psihološko in družinsko terapevtsko delo prispevati k »samoučinkovitosti« (Flammer 1990) in »suverenosti« (Petzold, Orth 1998) družin v vsej širini njihove lastne definicije in njihovega kulturnega konteksta. Zato je treba te dimenzije podrobneje pogledati. Če se spremeni družinska klima in kultura, nam mora biti jasno, da se »morajo spremeniti možgani« (Grawe 2004) – tako kot pri terapiji posameznika – ker so družine »*communities of brains*« (prim. Freeman 1995), določene s skupnimi kognicijami, občutki, vzgibi volje. Če tu obstaja dobra sinhroniciteta, družine dobro funkcionirajo, če pa manjka skupna volja, skupni cilji, postane vsakodnevno sobivanje težavno. Člani

*»**Normativni empowerment (NE)** je profesionalna ali laična pomoč posameznikom, ki so soočeni s problemsko ali obremenilno situacijo pri razvijanju njihove sposobnosti za normativno odločanje, ki po možnosti obsega informacijsko podprto osnovo, usmerjeno na generalizirane, pravične in etične pozicije (temeljne pravice, človeške pravice, konvencije, itd). NE razvija zavedanje za »pravico do pravice« (*H.Arendt*), senzibilizira za »integriteto ljudi, skupin, življenjskega prostora« (*H.Petzold*), razvija solidarnost, asertivnost, civilni pogum, odpira možnosti pridobivanja informacij in resursov, tako da lahko prizadeti posamezniki ali skupine dobijo moč in kompetence, da zastopajo normativno-etične odločitve zase, za druge prizadete, za skupnost.

družine morajo izvedeti, kakšno sliko družine imajo »v glavi«, da bi na tej osnovi lahko razvili skupno voljo, kovolucijo za njeno prevrednotenje in aktivno hoteno preoblikovanje ter prakticiranje, saj se le tako novi vzorci nevronske utirijo in zaradi delovanja »zrcalnih nevronov« (Stamenov, Gallese 2003) in procesov »emocionalnega prenosa« sledijo vzajemne (medsebojne) potrditve. Vsaka oblika psihosocialnega dela v socialni in družinski pedagogiki, socio- in psihoterapiji (tudi pri individualnem setingu) ima opravka z »reprezentativno družino v glavi«, kar je več kot »slike staršev«. Gre za *stile mišljenja, občutenja, hotenja, vrednot*, ki so se izoblikovali na osnovi socializacijskih izkušenj – v družinah in drugih socializacijskih okoljih – in ki se udejanijo (inscenirajo) v življenjskem vsakdanu.

5. Socialni svetovi, kolektivne in osebne »mentalne reprezentacije«

V ozadju tega koncepta je integrativna teorija »socialnih svetov« (*social worlds*), ki so bistvenega pomena za vsako delo s človeškimi skupinami, ker lahko znotraj vsake *poliade*, vsakega *konvoja*, vsake *socialne mreže* obstajajo podskupine z različnimi »življenjskimi nazori in pojmovanjem življenja« (Petzold, Petzold 1991b; Brihlmann-Jecklin, Petzold 2004; Hass, Petzold 1999); to dejstvo ima pomembno vlogo pri delu z družino, saj ne delamo le na komunikacijah, temveč tudi na njihovem ozadju, kjer lahko najdemo različne norme, vrednote, referenčne socialne sisteme, *life styles* (Müller, Petzold 1999).

» Pod pojmom *social world* razumemo »s pomočjo socialne skupine 'podeljeno perspektivo na svet, pogled na svet', (z njenimi sistemi verovanja, vrednot, temeljnimi prepričanji na mikro- in mezopodročjih), svetovni nazor (na makro- in meganivoju). Socialni svetovi na makronivoju vtisnejo nemara »duh časa« na mikro- in mezonivoju, bodisi konformnost – strinjanje – bodisi divergentnost – upiranje, zavračanje struje duha časa.« (Petzold 2000h)

V družinskih mrežah vsekakor lahko učinkujejo različni »socialni svetovi«, kar postane očitno, ko ima oče, vodja bančne podružnice, konflikte s svojim najstniškim sinom, ki išče zabavo na raverski sceni. Tedaj njuni »svetovi trčijo drug ob drugega«, različni svetovi, ki jih imata oba »v glavi«. Ta koncept fenomenološke sociologije je blizu socialnopsihološkemu konceptu »*représentations sociales*« (Moscovici, Marková 2003).

»Kompleksne socialne reprezentacije« - imenovane tudi **»kolektivne mentalne reprezentacije«** - so skupine kolektivnih kognicij, emocij in volicij z njihovimi vzorci refleksije, oz. metarefleksije v poliloških diskurzih oz. ko-respondencah in z njihovimi performancami, to pomeni njihovim prenosom v konkretno vedenje in delovanje. Socialni svetovi kot *intermentalne* resničnosti obstajajo iz »deljenih« načinov pogleda na svet in tvorijo skupne poglede na svet. Socialni svetovi povezujejo ljudi v skupnosti s pogovorom, pripovedovanjem, pa tudi z interpretacijami in vedenjem, obenem pa iz njih nastajajo in se neprestano obnavljajo – rekurzivni procesi, v katerih se kažejo socialne reprezentacije, ki oblikujejo narativne procese *kolektivne hermenevtike* in hkrati v njih nastajajo. V tem, kar je socialno reprezentirano, so prisotne vsakokratne (konkretne) okoliščine komunikacij in vedenja (*dimenzija konteksta*) in se prepleta na način akcijsko-scenskega in diskurzivno-simboličnega v časovnem poteku (*dimenzija kontinuuma*). Ne gre zgolj za reprezentacijsko povezavo slike in govora, gre za filme, še boljše: gre za dramatičen potek kot zaporedje scen ali – nekoliko futuristično, vendar mentalno že realno – za *sekvenčni hologram*, v katerem je prisotno vse, kar človek zazna in tudi vse, kar si predstavlja. Zato procesi razumevanja zahtevajo (Petzold 1992a, 901) diskurzivno in akcijsko hermenevtiko v kontekstu/kontinuumu, ki povezuje raznolikost, znano z neznanim ter ustvarja zaupanje.« (Petzold 2000h)

V kolektivnih reprezentacijah bolj kot Moscovici v svojem tradicionalnem pristopu poudarjamo, da so v njih seveda reprezentirani posamezniki vsak s svojo »*intermentalno* resničnostjo« (Vigotski). Jasno je tudi, da gre za kolektivno znanje – družin, šolskih in vrstniških skupin – za vsakodnevno znanje in sadove strokovnega znanja, za specifične teme (Moscovici 2000; Marková 2003), ki so na razpolago kot skupno znanje. Obstajajo »*représentations sociales*« z visoko stopnjo abstrakcije in veliko razsežnostjo in take z ozkimi vrednostnimi okviri, tako da razlikujemo različne

formate socialnih reprezentacij: mikroformat (npr. družinske), mezoformat (značilen za socialne skupine) in makroformat (npr. specifične zgodovinske, etnične, kulturne) socialnih reprezentacij, kar je vsekakor koristno.

V »*intramentalni* resničnosti« posameznika je prisotno mišljenje, čutenje in hotenje kolektivnega z njegovimi relevantnimi temami. Za integrativni pristop tako bistven koncept »utelešenosti« (*Verkörperung*) je podprt z novjšimi diskusijami in deli o »*leibhaftigen Dialogik*« (*Bakhtin*, prim. *Mihailovic* 1997) in o »*embodied mind*« (*Lakoff, Nuñez* 2001; *Nuñez, Freeman* 2000). Kot so pokazala naša izvajanja (3.pogl.), pojma »mentalnega« zdaj ne gledamo le kot »konstrukt poduhovljenosti«, temveč kot konstrukt, v katerem je »utelešen« duh mišljen kot »socialen«, saj je nastajal v procesih »**kompleksnega učenja**« (*Sieper, Petzold* 2002) in obsega vse življenje nastajajoče »utelešenje doživetega sveta«, kot mentalne slike, pri katerih predstave priključijo tudi s tem povezane fiziološke ter kolektivne sociokulturne ocene: ob misli na konflikt se pojavi nejevolja, napad besa in istočasno misel na družbeno sprejemljiv način izražanja jeze – hologram situacije.

»Kompleksne osebne reprezentacije – imenovane tudi **subjektivne mentalne reprezentacije** – so za posameznika značilne, življenjsko pomembne utelešene slike in »posnetki« sveta, ki jih pridobi v interaktivnih procesih vraščanja v kulturo oz. socializacije, kar pomeni, da jih emocionalno ovrednoti (*valuation*) in kognitivno oceni (*appraisal*). Utelešeni, z doživetji izpolnjeni »mentalni filmi«, »serijski hologrami« o »meni«, o »drugih«, o »meni-z-drugimi-v-svetu« so tisti, ki določajo osebnost posameznika in sestavljajo njegov *intramentalni* svet. Gre za »subjektivne teorije« z njihovimi kognitivnimi, emocionalnimi in volitivnimi aspekti, ki se celo življenje neprestano spreminjajo v procesih »*kompleksnega učenja*« in so trajno »impregnirane« s »kolektivnimi mentalnimi **reprezentacijami**« (z intermentalnostjo primarnih skupin, socialnega okolja, kulture) in so posamezniku na razpolago kot znanje o življenju in preživetju, kot *kompetence* za konsistentno delovanje v življenjskih položajih, to pomeni za *performance*.

Teorijo kompleksnih »*kolektivnih mentalnih*« oziroma *socialnih reprezentacij*« moramo obravnavati vedno v povezavi s »*subjektivnimi mentalnimi*« oziroma

osebnimi reprezentacijami« in obratno, saj v napačnem ali pomanjkljivem ujemanju ležijo precejšnje možnosti za konflikte z nadrejenimi »socialnimi reprezentacijami«, ki določajo »kulturo« oziroma z drugimi ljudmi z drugimi »socialnimi svetovi«.

6. **Prakseološke perspektive: delo z »družino v glavi«, z »notranjimi pomočniki in sovražniki« - »poševni stolp ne bo padel«**

Za delo z družinami, njihovimi vrednotami in konflikti, njihovimi obremenitvami in resursi (*Petzold 2003b*) so za prakseologijo velikega pomena koncepti, ki temeljijo na socialnopsiholoških idejah in raziskavah *Moscovicija* (2001), njegovih predstavah, da je človekovo vedenje določeno s ponotranjenimi kolektivnimi socialnimi pravili, »mentalnimi reprezentacijami« (*Orth, Petzold 2004*). Osrednji izrek *Moscovicija* je:

»Socialne reprezentacije so sistem vrednot, idej in praks z dvojno funkcijo: prvič, da vzpostavijo ureditev, ki posamezniku omogoča orientacijo in obvladovanje njegovega materialnega in socialnega sveta in drugič, da se lahko med člani neke skupnosti vzpostavi komunikacija, v kateri je na razpolago koda za socialno izmenjavo in koda za nedvomno poimenovanje in klasifikacijo različnih aspektov njihovega sveta in individualnih skupinskih zgodb.« *Serge Moscovici (1976, XIII)*

Te mentalne reprezentacije se pojavijo in delujejo pri družinskih članih v neposrednih življenjskih kontaktih z »resničnimi družinami«. Zato jih je treba upoštevati pri delu in z družinskimi socialnimi mrežami in njihovimi člani (*Hass, Petzold 1999; Müller, Petzold 1998*). Družine so *poliade*, sorodstvene **skupine** v jedru sorodstva kot »extended family«, v kolikor take obstajajo. V številnih oblikah družinske terapije – a tudi pri teamskem delu – terapevti spregledajo, da je vredno delati tudi na »mentalnih reprezentacijah« *poliade*, kajti če jih ne spreminjamo od zgoraj navzdol (»top-down«), (nemara z vajami predstavljanja), težje dosežemo spremembe vedenja. Najboljše so

kombinacije z »bottom-up« intervencijami, npr. igranje vlog (menjave in spremembe vlog, *Petzold* 1979k), dodelitev položajev, postavljanje skulptur, itd.

Množica tehnik in metod, ki so v integrativnem pristopu obdelane in preizkušene kot »razvojno orientirano delo v življenjskem loku« (*Sieper* 2006) – pantomimično postavljene (*Petzold* 1969b) ali glasovno oblikovane družinske skulpture (*Petzold, Sieper* 1993, 479), prikazi socialnih mrež (idem 1979c; *Hass, Petzold* 1999), projektivne slike v barvah in oblikah (*Müller, Petzold* 1998), delo z domišljijo, korektivne domišljijske predstave in delo z »mapami uma« (»mind maps«) (*Petzold* 1971c, *Katz-Bernstein* 1990; *Petzold, Josić, Erhardt* 2003) – predstavljajo izvrstne pripomočke v diagnostičnem in družinsko terapevtskem oziroma svetovalnem delu. »Postavimo« družinske konstelacije in jih spravimo v gibanje (*Petzold* 1969c) – *Hellinger* je »postavitev družine« spoznal pri meni kot psihodramsko tehniko ogrevanja, ko je bil udeleženec v edukacijski skupini za gestalt psihodramo na Dunaju 1970. leta (pristop je nato izdelal na svoj specifičen način, vendar se z njegovo izvedbo ne strinjamo). Pantomimične elemente uporabljamo v »osebnih izdelavah skulptur« (*Petzold* 1969b/1988n, 466, 568ff), v katerih klient osebo za osebo »utelesi« in predstavi vse člane svoje družinske mreže, da bi prepoznal emocionalne kvalitete, ki jih je doživel oziroma izkusil in jih nosi v sebi. Slike družine lahko klient izdelava z barvami ali kolaži in iz njih lahko spozna pomen odnosov in podskupin ter izkusi njihovo emocionalno »težo«. V teh projektivnih in semiprojektivnih predstavitev (*Müller, Petzold* 1998, 2003) so vidne reprezentacije negativnosti, rizičnih in protektivnih faktorjev družine, ki so dostopne nadaljnji obdelavi. Posameznik lahko vidi svoje »notranje pomočnike« in »notranje sovražnike« (*Petzold* 1985t) ter morebitne ambivalentne odnose v svoji družini in s tem dobi možnost kontrole, da eventualno spremeni vrednote (kognitivne, prefrontalne »appraisals« in emocionalne, limbične »valuations«, ki se med seboj razlikujejo), morda zaradi tega, ker doslej opaženim pozitivnim osebam »po občutku« ali »po pameti« ni dajal večjega pomena in z združitvijo obeh voljnih odločitev (kognitivne in emocionalne), s kolektivno volicijo: »Tako hočem!« (*Petzold, Sieper* 2007).

Ti trije mentalni procesi (kognicije, emocije in volicije) so lahko in morajo večkratno, a tudi *realno* izhajati iz *performance*, konkretnega aktiviranja kontaktov. Podlaga zanje so lahko biografski spomini na atmosfere, scene in zgodbe z njihovimi občutki, mislimi in dejanji volje, ki so shranjeni »v spominu in zavesti«. Klienti/pacienti narišejo preglednice »Pomočniki in suportivne osebe mojega življenja«, ki potem predstavljajo »področje resursov« in jih lahko specifično obdelajo. Oseba se morda spomni na pozabljeno botro, oživi tedanje pozitivne občutke, se zamisli nad takratnim dogajanjem, spozna pomen takratnega afiliacijskega odnosa in se zavestno odloči, da s to gospo ponovno vzpostavi kontakt, da jo obišče in vidi ali še obstaja možnost za nadaljnja srečanja. Pomisli na že davno umrlega starega očeta, ki »je bil za otroka vedno tam« in na katerega se mora »za domačo nalogo« vsak dan spomniti, s čemer obudi dobre atmosfere ter dobre občutke in praviloma se pojavi množica »pozabljenih« dobrih scen, ki imajo zdravilni potencial in dajejo moč. V takšnih spominskih in domišljjskih delih postane očitno, katere kvalitete »mentalne« in realne družine so bile in so koristne in podpirajoče, katere so manjkale ali še vedno manjkajo ter kakšne učinke in posledice so imele ali še imajo take pozitivne in negativne izkušnje ter primanjkljaji. S pomočjo novih odnosov, ki jih klient zavestno išče – s kolegi, prijatelji, sosedi – se lahko obdelajo deficiti. Terapija s pomočjo socialne mreže (Hass, Petzold 1999) podpira odpravljanje deficitov. Vsekakor klienti/pacienti lahko izdelajo tudi »spominska dela«, kot se povsem spontano zgodi pri obisku pomembnih krajev iz preteklosti (hiša staršev, grob staršev, stara šola, itd). V nekaterih kulturah imajo taki spomini pomembno vlogo, npr. »sobote prednikov« v slovanskem prostoru (pri nas »Vsi sveti« ali »Dan spomina na umrle«), srbska »slava« kot družinski dan spomina (Petzold 1970 II; 1982f). Ko delamo s celo družino, je pomembno izvedeti ali so vsi podobni deficiti prepoznani in pripravljeni, da skupaj delamo na njihovem odpravljanju, da bi z novo, »dobro« realiteto doživetih pozitivnih odnosov dosegli *mentalno virtualnost* in jih tako spremenili. Pri takem delu velja za *vsako vedénje v poliadah* – za vsako skupino in temo – osnovni princip: »V skupini (družini) **vsak** član pazi na integriteto in blagor **vsakogar** in skrbi, da cela skupina upošteva ta vrednostna

merila v odnosu do vsakogar.« Če je ta princip dobro *mentalno* (to pomeni kognitivno, emocionalno in volitivno) reprezentiran – v začetni fazi dela moramo poskrbeti za to, pa tudi, da se ta maksima prenese v družinski/skupinski vsakdan – potem je ustvarjena dobra zaščita sistema, njegovega skupnega življenja ter dela za konkretno poliado.

Pri takem načinu dela z družinami sistematično povezujemo intervencije na realnem nivoju z intervencijami na mentalnem nivoju. Uporabljamo jih lahko v različnih kontekstih: pri *medgeneracijskem* delu z družinami za razvijanje medgeneracijske kompetence in performance (Petzold 1979k, 2004a), pri delu z medkulturnimi socialnimi mrežami za pospeševanje integracije med različnimi etničnimi skupinami (Hass, Petzold 1999), pri družinsko orientiranem delu s travmami (Petzold, Josić, Erhardt 2003) itd. V nadaljevanju sta navedena dva primera.

6.1. Pogrešani možje, pogrešani svojci – delo z ženami in otroki pogrešanih v jugoslovanski vojni

Kot mlad študent sem leta 1963 pomagal ob katastrofalnem potresu v Skopju in tedaj sem bil neposredno soočen s temo pogrešanih. Razen dela neposredno v ruševinah sem pomagal tudi pri urejanju strukture nujne uprave, kjer je bil tudi začasni prijavni urad za pogrešane. Tam so ljudje cele dneve čakali, prihajali vedno znova – nekateri vsako uro z vedno istim vprašanjem: *Že kaj veste, ste že kaj slišali?* Za prizadete je bila negotovost v perečih situacijah strahotna. Notranje razklani med upanjem in obupom, nekateri z lastnimi travmatičnimi izkušnjami pod ruševinami, so bili slika žalosti. Največkrat je potem prišla strašna novica ali strahotna konfrontacija ob identifikaciji mrtvega sorodnika. In na dan je prišel obup, tožba, objokovanje umrlega, žalost (Petzold 1982f), prišla pa je tudi *tolažba* (idem 2004l, Varevics, Petzold 2005): od ljudi iz okolja, od nas, ki smo pomagali, od sosedov, od sorodnikov, ki so se medsebojno tolažili. Pri tem sem opazil fenomen »pripovedovanja o mrtvih«: » Bil je še tako mlad.

– Želel je iti študirat. – Ravno sta si zgradila hišo. – Itd.« – in vsaki izjavi je sledila kratka pripoved o umrlem človeku, ki so ga imeli v mislih in nosili v srcih in ki jim s svojo nesrečno usodo – ki je bila tudi njihova – ni »hotel iz glave«. Ta človek je bil »mentalno prisoten«, emocionalno in kognitivno – živ, kajti bolečo prisotnost njegove izgube so občutili z vsakim vlaknom svojega telesa. Po vrnitvi v Pariz so mi ob »notranjem predelovanju« doživetega poleg vsega drugega prihajala na misel poročila Rdečega križa o pogrešanih, ki sem jih slišal kot otrok in ki mi jih je razlagala moja stara mati, ko je skušala odgovarjati na moja vprašanja, kaj pomeni biti pogrešan: »Ko je nekdo izgubljen v vojni ali na morju in ljudje ne vedo, kaj je z njim, ali je mrtev ali še živi – kot pri stricu Theodorju (starejši brat mojega očeta, ki je bil leta 1919 pogrešan v revolucionarnih nemirih). In potem smo 1949 slišali zgodbo o stricu Theodorju – dobrem pri sabljanju in »kolu« (stara ruska umetnost bojevanja *Petzold, Bloem, Moget* 2004), o katerem »trideset let nismo ničesar slišali«. Njegov glas je izzvenel, ne pa zgodbe o njem – družinske zgodbe, ki so »v glavi«, so zdaj »v moji glavi«, 90 let po njegovem izginotju.

To je bilo moje ozadje, ko sem med zadnjo balkansko vojno in po njej od leta 1995 vodil supervizijo in usposabljanje sodelavcev in sodelavk v Beograjskem centru ATIP za terapijo travm (*Petzold, Josić* 1995, *Petzold, Wolf* in drugi 2000; *Josić, Petzold* 2002b) ter prišel v kontakt s projektom, ki ga je začela moja kolegica *Zorica Josić* z ženami, materami in otroki v vojni pogrešanih mož oz. moških. Izginotje v vojni se razlikuje od tistih na morju, v zraku, nesrečah ali naravnih katastrofah in pomeni nevarnost, množične smrti ter je zelo blizu domnevi o smrti. Po prvih pogovorih, ki smo jih imeli, se je izkazalo, da je ta situacija zelo posebna in da se razlikuje od dela s travmatiziranimi in »obremenjenimi« družinami.

»Families with important persons missing as a consequence of the war are incomplete system, not only on the level of the actual family network, but also on the level of *the mental representations*. That loss is leaving a cognitive and emotional gap and even

influences the psychophysiological system of each family member (e.g. psychosomatic symptoms, sleep disorders, ruminations). The presence of a missing person in a person's mental system or even in a group's collective memory system – family memory – keeps it in a specific way activated. The system cannot consolidate, reorganize. The destabilisation becomes a continuous condition, an ongoing state of arousal, as long as the uncertainty and insecurity concerning the missing person is persisting.« (Petzold 1999j, 8). - [*Družine, v katerih zaradi vojne pogrešajo pomembnega člana, so nepopolni sistemi, ne le na ravni dejanske družinske mreže, ampak tudi na nivoju mentalnih reprezentacij. Izguba povzroča kognitivno in emocionalno praznino in vpliva celo na psihofiziološki sistem vsakega družinskega člana (npr. psihosomatski simptomi, motnje spanja, neprestano ponavljajoče se iste misli). V mentalnem sistemu posameznika ali celo v skupinskem kolektivnem spominskem sistemu – družinskem spominu - ostaja prisotnost pogrešanega člana dejavna na specifičen način. Sistem se ne more znova povezati, reorganizirati. Nestabilnost postane neprekinjeno stanje, neprestano ponavljajoče vznemirjenje, vse dokler traja negotovost glede pogrešane osebe.]*

Negotovost ohranja upanje, hrepenenje ostaja boleče živo. *Mentalne reprezentacije* skupnega življenja ne padejo v pozabo, dogodki ne postanejo preteklost, temveč ohranijo neko »nerealno kvaliteto sedanosti«. V projektu je sodelovala *Milica J.* (28let)⁵ ki je izhajala iz kmečkega okolja in imela dva otroka, stara 3 in 5 let. Živela je pri svoji tašči na robu mesta v zelo utesnjujočih odnosih. Njen mož je bil skupaj z dvema tovarišema pogrešan po napadu na sovražno ozemlje. Usoda teh treh vojakov je bila popolnoma nejasna. *Milica* in njena tašča sta bili prepričani, da pogrešani še živijo. »Pogosto se mi zdi, kot da bo vsak hip stopil skozi vrata. Samo nanj lahko mislim... najbrž se ne more javiti... nekam so ga na silo odvedli.« To razmišljanje je vsrkalo njeno kognitivno pozornost, ki jo je sicer nujno potrebovala za druge življenjske naloge, saj je morala skrbeti za otroke in preživetje. Toda vsa njena emocionalna moč je bila povezana z mislijo na njenega moža. Ta fenomen vedno

znova najdemo v načinu, »ko se zdi, da so potrte žene in matere, včasih tudi cele družine, zamrznile v preteklosti« (ibid.8). Ostajajo ujete v slikah preteklosti in se celo po dveh ali treh letih čutijo odgovorne, da otrokom in vnukom »ohranjajo živo sliko očeta«. Včasih prevlada socialni pritisk močeve rodbine, moževih staršev, predvsem matere pogrešanega, ki se krčevito oklepa misli, da bi bil sin morda lahko še živ. Včasih misli na pogrešanega moža več let ovirajo žene pri možnosti, da bi se odprle novemu partnerstvu, čeprav so te še zelo mlade in tako ostajajo otroci oziroma vnuki fiksirani na jalovo upanje, da bi bil oče morda še živ. V takih primerih so v družini nujni pogovori več generacij, kjer mora biti poseben predmet obravnave »družina v glavi«. »Tako lepo sva si z možem predstavljala, kako bova skupaj s sinom gledala odraščati njegove otroke, najine vnuke« (tako je *Miličina* tašča zasidrala »sliko v glavi« in otrokom stalno pripovedovala o svojem sinu, pri čemer je bilo terapeutom težko oceniti ali celo določiti »pravo mero«).

Ko so ženske v projektu dopustile možnost, da so možje in sinovi morda umrli, so pri njih nastopili intenzivni procesi žalovanja. »Knowing about the death of the bellowed one gives the opportunity for mourning. Mourning is a chance to finish the situation, giving way for a new orientation towards life« (ibid.). [*Vest, da je ljubljena oseba umrla, omogoča žalovanje. Žalovanje pa je priložnost, da se situacija zaključi in daje smer za novo orientacijo v življenju.*] Proces žalovanja, ki je bilo do tedaj blokirano zaradi upanja ali zatajevanja, se tedaj lahko začne in ga spremlja opora in *tolažba* (idem 2004l).

Terapevtski cilj pri delu z družinami s pogrešanimi člani je podpiranje upanja – dokler obstajajo določene realne možnosti, da bi potem »gradually to support processes of giving up undue and unrealistic longing and futile hopes in order to realize a 'goodbye situation' and to open new horizons. The treatment is focusing on the adult member of the incomplet family, because the adults have a strong impact with their processes on the processes of their children« (idem 1999j,8). [...]*postopoma podprli opustitev*

nerealnega hrepenenja in praznih upov, da bi pripeljali do „situacije slovesa“ in odprli nova obzorja. Obravnava je osredotočena na odrasle člane nepopolne družine, saj imajo odrasli s svojimi procesi močan vpliv na procese svojih otrok.]

Če se materi posreči, da vzame slovo – in to pomeni vzeti vase, v svoj notranji duševni prostor integriranega védenja, ne pozabiti (idem 1982f) – lahko fiksacija na pogrešanega, izgubljenega postane misel na umrlega, padlega, pri čemer so doživeti spomini nedvomno *mentalno* pripisani preteklosti in ne določajo več miselnih struktur življenjskih procesov v sedanjosti. Pri *jemanju* slovesa ostane izgubljeni član prisoten v mislih, ne da bi ga morali disociirati, ker so spomini preveč boleči. Člani družine ga tedaj lahko ohranijo »v mislih in v srcu« (Varevics, Petzold 2005). Integrirana preteklost »se čuti drugače«, je doživeta drugače kot doživeta sedanjost oziroma kot »še vedno prisotna virulentna preteklost«.

»Pogosto pomislim, kaj moram pripraviti za njega, kaj vse bi morala napraviti, kako se bo znašel z otroki, če se vrne – najmlajša ga pozna le po mojem pripovedovanju. Ampak tudi ona močno verjame, da se bo očka vrnil« (*pripoveduje Milica*). Kadar mati ne more sprejeti bolečega dejstva nepreklicne izgube, tudi otroci nimajo dobrih možnosti za novo orientacijo. S takimi materami tudi ni mogoče sodelovati v nujnih primerih, kar je potrebno, kadar je istočasno travmatiziran tudi otrok (*Bräutigam, Märten, Petzold 2000*).

Vsi družinski člani doživljajo realno vrzel zaradi pogrešane pomembne osebe. Njena prisotnost jim manjka. Učinki pa se poznajo tudi na mentalnem področju, pri obvladovanju vsakdanjega življenja. »Nič ne morem napraviti, ker sem z mislimi vedno nekje drugje, pri njem. Vse misli se vrtijo okrog njega« (*Milica*). Ruminacije (*Martin, Tesser 1989, 1996, Wyer 1995*), razglabljanje, neprestano kroženje istih misli in s tem povezani »stabilizirani emocionalni položaji obremenjujočega upanja« so se pri tej mladi ženski »utrtili« in jih ni mogla izpustiti (*Tait, Silver 1989*). To je videla tudi sama, vendar – po njenih besedah – tega neprestanega razglabljanja ni mogla ustaviti. Potem smo začeli s terapevtskimi ukrepi na področju volje (*Petzold,*

Sieper 2003b, 2007): potrjevanje kognitivnega vpogleda, da mora opustiti to permanentno okupiranost ali jo vsaj omejiti ter potrjevanje emocionalnega prepričanja, da ji to neprestano tuhtanje ne »napravi nič dobrega« in da ga »resnično hoče opustiti«. Kot pomoč pri tem smo ji ponudili, naj se konkretno ukvarja s čim drugim – z otroki, z drugimi ženskami iz projekta – ali pa naj zavestno usmerja misli drugam, na primer naj si poskuša mentalno predstavljati hčerkin obraz. To je vadila skupaj s terapevtko, tako da si je *Milica* lahko jasno priklicala v spomin obraz triletne hčerkice. To je bilo zelo pomembno predvsem ponoči, v urah neprestanega razglabljanja. Potem si je morala predstavljati obraz svojega očeta (ki je pred enajstimi leti »mirno umrl«), s katerim je imela dober odnos (pri tem so s tehniko, podobno apelacijski hipnozi, predstavo sugestivno podprli z obeskom križca, ki ji ga je podaril oče, *Kleinsorge, Klumbies* 1959). Dobila je navodila, naj si ob očetovem obrazu predstavlja prizore in zgodbe iz svojega otroštva. Šlo je torej za tehniko »inhibicije« (*Grawe* 2004) ruminacije s pomočjo alternativnih slik, tehniko, ki jo je prakticiral že *Pierre Janet* (1919). Seveda je bila klientka vključena v okvirni program socialno-terapevtskih ukrepov, čeprav je delo s tako prizadetostjo komaj mogoče (*Petzold, Josić, Erhardt* 2003). »Beside professional help, self-help activities have to be created and implemented to provide mutual aid and to establish practical support systems for daily routine, and here again there is a difficult task to keep an adequate place for hoping and longing and to foster at the same time reorientation and after a due time the readiness to say goodbye – that final task that has to be accomplished. Such a delicate mission requires high skills of the accompanying psychotherapist and sociotherapist, for these families have a tendency to deny the reality of loss. There is even a risk of mutual reinforcement in denial in self-help projects, a risk which has to be countered by the work of therapists and counselors. For if these people permanently stay occupied with the *families in their heads* there is not enough room for the real family that they have to care for« (*Petzold* 1999j, 9). [*Poleg profesionalne pomoči in dejavnosti samopomoči, ki jih je treba ustvariti in realizirati, da bi zagotovili medsebojno pomoč ter vzpostaviti praktične suportivne sisteme (sisteme podpore) za*

vsakodnevno življenje, pri čemer je zelo zahtevna naloga ohranjanje primerne prostora za upanje in hrepenenje ter istočasno negovanje nove orientacije in, ob primernem času, pripravljenosti reči zbogom – kar je zadnja naloga, ki mora biti opravljena. Takšna delikatna naloga zahteva visoke sposobnosti psihoterapevta in socioterapevta, saj se te družine nagibajo k zanikanju izgube. V procesih samopomoči je pogosto tudi tveganje za medsebojno ojačanje zanikanja, kar mora s svojim delovanjem prepričati psihoterapevt oziroma svetovalec. V primeru, da ti ljudje ostanejo permanentno osredotočeni na „družine v svoji glavi“, namreč ne ostane dovolj prostora za resnično družino, za katero je potrebno skrbeti.]

Pri medsebojni »delitvi bolečine« je v projektu prišel do izraza tudi problem vpliva nadrejenih kontekstov, »kolektivne reprezentacije«, ki so jih posredovali mediji, teorije zarote, sovražnost Evrope, defenzivna naravnost, kolektivna zagrenjenost (idem 2002o). Vse to je povečevalo individualno zagrenjenost, ki se ni izrazila samo kot akutna posttravmatska reakcija (Linden 2003), temveč se je v naši skupini v mesecih brezplodnega čakanja izoblikovala v »emocionalno naravnost«. Pogosto je pri teh ženah prišla do izraza skupna jeza na to vojno in je bila tema skupinskega dela, ki je jasno pokazalo medsebojni vpliv individualnih in kolektivnih *reprezentacij*, vse ostalo so le skupne kognicije. Dva posebna dogodka sta poskrbela za veliko vznemirjenje, ko sta namreč v kratkem času druga za drugo prišli novici o dveh moških, ki sta zbežala v tujino in očitno zapustila ženo in otroke ter se izognila kakršnemukoli poskusu kontakta. Obe ženi sta bili istočasno obupani in jezni. Obe sta iskali profesionalen nasvet, kaj naj rečeta svojim otrokom in česa ne, katero »sliko« v glavi ohraniti in katero zbrisati? To so bili zelo neprijetni problemi, za katere sta obe prizadeti ženi našli povsem različne rešitve (pri prvi radikalna resnica do otrok, starih devet in enajst let, pri drugi pa radikalno prikrivanje, saj je 4- in 6-letnima otrokoma rekla, da je očka »umrl«. »Za njih je bil mrtev«, vendar je želela, da bi otroka ohranila lepo sliko o njem, »zavoljo otrok«.)

6.2. »Poševni stolp ne bo padel« - delo z mentalno kreacijo

Družine, ki jih ima vsakdo »v glavi«, ljudje, ki jih »imamo v mislih in nosimo v srcu«, »reprezentacionalne družine«, nas nikoli ne zapustijo, so na neviden način stalno prisotne in vplivajo na nas – večinoma zaščitniško in podpirajoče, včasih pa vpliva tudi negativno ali zelo destruktivno. Toda človek ima zmožnost, da s pomočjo »prefrontalne kognitivne ocene« (*appraisal*) in »limbičnega emocionalnega vrednotenja« (*valuation*) vpliva na svoje reprezentacije ter s pomočjo *volje* izbere, katere slike *hoče* imeti in katerih ne. Izbiramo lahko, katere ljudi iz naše »**notranje populacije**« **hočemo** postaviti na katero mesto, katere resurse bomo aktivirali in katere negativnosti **hočemo** onemogočiti. Tu je še posebej pomembno terapevtsko delo na področju volje (*Petzold, Sieper 2003a,b; Petzold, Sieper 2007*).

Primer:

Vedno znova srečujemo ljudi, pri katerih je bilo njihovo družinsko okolje videti deficitarno ali skrajno negativno. Nekateri so odraščali v slabih skrbniških družinah ali sirotišnicah, ne da bi bili ljubljani. Njihova »družina v glavi« je zelo fragmentirana, kaotična ali sploh ni oprijemljiva. Tako je bilo s klientko, o kateri sledi kratko poročilo.

Mlada ženska, *Karin F.* (27 let), s težjo osebnostno motnjo (BPS, velika depresija, več suicidalnih poskusov), je prišla na terapijo po ponovnem poskusu samomora. Kot dveletni otrok je prišla v nek dom, ker jo je njena psihotična in zasvojenjena mati tako zelo zanemarjala, da je bila nujno potrebna oskrba v bolnišnici. Po številnih menjavah domov se je pri sedemnajstih letih izučila za šiviljo. Njena učiteljica jo je sicer lepo sprejela, a *Karin* kljub temu ni mogla prevzeti njenega šiviljstva. Leta kasneje jo je učiteljica vprašala, če bi se zaposlila pri njej in v prihodnosti prevzela njeno obrt. *Karin* so sprejeli v družino kot svojo, vendar je po dveh letih zbolela za depresijo, tako da ni mogla več opravljati svojega dela. V času bolezni so ji njena »izbrana družina« in obe kolegici iz delavnice stali ob strani. Na terapevtski seansi je potem enkrat rekla: »Počutim se kot poševni stolp v Pisi, nimam nobenega temelja. Prej ali slej se bom prevrnila, moj življenjski stolp se bo prelomil, jaz bom povsem uničena in to bo prav kmalu.« Pri eksploraciji njene družinske biografije in njene mentalne reprezentacije družine smo našli opis praznine in kaosa, pa tudi, da ji je bila družina njene nekdanje učiteljice *mentalno* komaj prisotna (tudi mož učiteljice, ključavničar, je pacientko lepo sprejel in ker je njun sin odpotoval v Južno Afriko, zakonca sta bila vesela, da sta *našla Karin*). A njen emocionalni odnos je bil površen,

plitev. »Čeprav imam ta dva človeka rada, ju ne morem resnično začutiti.«, je povedala pacientka. V obravnavi smo se fokusirali na to, da bi zakonca, ki sta jo vendar izbrala, »spustila noter«. To ji je povzročilo velike težave: »Za to nimam nobene podlage, nobene izkušnje.« - Pacientki smo naročili, naj si vsak dan živo priklič v spomin vse, kar je doživela v tej družini v času učne dobe in v mislih spravi med lepe spomine ter si ob tem naglas reče: »To je bilo dobro zame!« - *Karin* smo pojasnili, da bo na ta način lahko postavila temelje medsebojnih odnosov. Ko ji je na eni izmed ur družinske obravnave, na kateri sta bili pacientkini kolegici ter njena bivša učiteljica z možem, učiteljica rekla, da bi bila rada njena nadomestna mama, je *Karin* zajokala. Terapevtka je vsem prisotnim – zakoncema in pacientkini kolegici – svetovala, naj med seboj čim več govorijo o občutkih, saj morajo biti v primeru take življenjske zgodbe le-ti »oživljeni, prebujeni«. *Karinina* biološka mati je umrla že pred mnogimi leti, ne da bi se še enkrat srečala s hčerjo. Biološki oče je bil neznan. Čeprav se je pacientkino počutje na individualnih in občasno družinskih setingih – tudi s pomočjo zdravil – počasi stabiliziralo, tako da je lahko nadaljevala z delom, so ostali občutki odtujenosti, praznine, zmedenosti in strahu pred zlomom: »Moj stolp življenja bo padel!« Sklenili smo, da bomo delali z metaforo »poševnega stolpa«. Vendar stolp v Pisi ne bo padel, ker so njegove temelje utrdili z ustreznimi materiali in protiutežmi. V terapiji smo pri predelavi spominov iz pacientkine biografije sistematično iskali redke trenutke veselja, prijetnih srečanj in jih s pomočjo imaginacije napravili mentalno prezentne. Ti trenutki so bili visoko vrednoteni – Malo je dragoceno! - in pacientka si je predstavljala, da jih je kot resurse položila pod temelje njenega poševnega stolpa. V nadaljnjih fazah terapije smo s pomočjo imaginacije »gradili« družino, kakršno bi si želela pacientka. Delali smo tudi na procesu žalovanja zaradi psihotične matere in spravi z njo (*Petzold* 1988n, 235). Imaginarna družina je ob vsakodnevnih vizualizacijah postajala vedno močnejša, da se je lahko naslonila na stolp in ga podpirala. Pri tem jo je podpirala tudi njena nadomestna družina, ki smo jo vključili v delo z imaginacijo: »**Poševni stolp ne bo padel!**« To je bil pripomoček, orodje. *Karin* je imela zdaj »družino v glavi«, ki jo podpirala, pa tudi realno izbrano družino ter terapevte/ke. Tudi po zaključeni terapiji je nadaljevala z vajami imaginacije. Pacientka je bila stabilna in skupno življenje v družini je bilo za vse zelo zadovoljujoča izkušnja. Na razgovoru po treh letih je *Karin* poročala o njenem »partnerstvu s prihodnostjo« in veselju: »Moja „družina v glavi“ raste!«

V integrativnem pristopu ima posebno težo naša praksa, da pomagamo pacientom/pacientkam kot soljudem, ki trpijo (moment altruizma) in jim nudimo pomoč na podlagi družbene solidarnosti in iz nje izhajajočih javnih sistemih zavarovanja in oskrbe. Ti ljudje so upravičeni do pomoči, ne pa **stranke** – ta modni pojem je pravno in socološko napačen (*Petzold, Petzold, Rodriguez-Petzold* 1996; *Petzold, Petzold* 1997). Cilj družinskega svetovanja in/ali terapije je pomagati ljudem, obnoviti

poškodovane poliade, to je družinske ali prijateljske mreže, zavarovati ogrožene poliade in izboljšati njihovo kvaliteto, v katerih se bodo ljudje kot posamezniki dobro počutili, negovali svoje medsebojne odnose in pridobili nove prijatelje. Želimo jih podpirati v njihovih odločitvah, da bi stabilizirali svoje socialne mreže, da bi jih povečali ali razčistili, kadar je to potrebno. Odločiti se morajo, katere ljudi bodo povabili in vključili v svojo socialno mrežo in realne konvoje, pri čemer ti niso samo na resničnem nivoju pomoči, podpore, veselja, ampak so lahko tudi ponotranjeni na reprezentativnem nivoju in jih notranje obogatijo. »Realna družina« in »družina v glavi«, *konvoj* resnično in mentalno prisotnih ljudi – prijatelji, kolegi, sosedge – namreč predstavljajo temelj varnosti v našem življenju.

Povzetek: Mentalizacija in delo z »družino v glavi« - »Reprezentativna družina« kot podlaga integrativne socialnopedagoške in družinske terapevtske prakse

Družine ne bodo preučevane samo kot »zunanje« socialne mreže, temveč tudi kot »notranja« *reprezentativna realnost*, ki jo imajo ljudje v glavi. Na teh mentalnih reprezentacijah vrednot, kulture mišljenja, občutkov, volje, delovanja, komuniciranja, je vredno delati, če želimo spremeniti vedenje družine in posameznikov v njej, npr. če želimo spremeniti posledice družinskih vplivov na posameznikovo vedenje izven družine. Predstavili bomo integrativni vidik takega dela.

Ključne besede: mentalizacija, mentalne reprezentacije, notranja reprezentacija družine, socialni svetovi, mentalna kreacija

Summary: Mentalisation and Work with the „Family in Your Head“ – The „Representational Family“ as Basis for Socioeducational, Family Therapeutic Practice

Families are not only seen as an „external“ social network, but also as an internal representational reality, that are on „peoples minds“. These mental representations of values, cultures of thinking, feeling, volition, action and communicating have to be focussed when behaviour of families or the consequences of influences from the family on individuals in families or outside of them shall be changed. The integrative approach of this kind of work is presented.

Keywords: mentalisation, mental representations, representational family, family work, social network, integrative therapy

Literatura:

- Blakemore, S.-J., Frith, U. (2006): *Wie wir lernen. Was die Hirnforschung darüber weiß*. München: DVA.
- Bottenberg, E.H. (1991): Neuer Umgang mit Gefühlen. Ein anthropologisch-integrativer Ansatz der Psychologie: Originäres Gefühl, Affektozept, Meta-Emotion und Authentifizierung der Gefühle. *Integrative Therapie*, 17, 393-420.
- Bottenberg, E.H., Daßler, H. (1997): *Wege in die Psychologie des Gefühls*. Regensburg.
- Bräutigam, B., Mürtens, M., Petzold, H.G. (2000): Leitgedanken für Eltern und Angehörige traumatisierter Kinder. In: van der Kolk, B., McFarlane, A., Weisaeth, L.: *Traumatic Stress*. Paderborn: Junfermann, 425-443.
- Dunbar, R. (1998): Klatsch und Tratsch. Wie der Mensch zur Sprache fand. München.
- Fehr, E. (2005): Oxytocin increases Trust in Humans, *Nature* 435, 2 June 2005, 673-676.
- Flavell, J. H., Wellman, Henry M. (1977): Metamemory. In: Kail, R. V., Hagen J.W. (Hrsg.): *Perspectives on the development of memory and cognition*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, S. 3 - 33
- Flavell, J. H.: (1979): *Kognitive Entwicklung*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Fonagy, F. Gergely, Jurist, E. L., Target, M. (2004): *Affektregulierung, Mentalisierung und die Entwicklung des Selbst*. Stuttgart: Klett-Cotta Verlag.
- Freeman, W.J. (1995): *Societies of Brains*. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Freeman, W.J. (1999): *How Brains Make Up Their Minds*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Goleman, D. (1996): *Emotionale Intelligenz*. München: Hanser-Verlag.
- Goslin, D. (1969): *Handbook of socialisation, theory and research*, Chicago: Rand McNally.
- Gottman, J. M., Katz, L. F. & Hooven, C. (1997). *Meta-emotion: How families communicate emotionally*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Grawe, K. (2004): *Neuropsychotherapie*. Göttingen: Hogrefe.
- Hampton, R.R., Zivin, A. & Murray, E.A. (2004): Rhesus Monkeys (Macaca mulatta) Discriminate Between Knowing and Not Knowing and Collect Information As Needed Before Acting. *Animal Cognition* 7, 239-254.
- Hass, W., Petzold, H.G. (1999): Die Bedeutung der Forschung über soziale Netzwerke, Netzwerktherapie und soziale Unterstützung für die Psychotherapie - diagnostische und therapeutische Perspektiven. In: Petzold, Mürtens (1999a) 193-272.
- Heuring, M., Petzold, H.G. (2004): Rollentheorien, Rollenkonflikte, Identität, Attributionen - Integrative und differentielle Perspektiven zur Bedeutung sozialpsychologischer Konzepte für die Praxis der Supervision Bei [www. FPI-Publikationen.de/materialien.htm](http://www.FPI-Publikationen.de/materialien.htm) - SUPERVISION: Theorie – Praxis – Forschung. Eine interdisziplinäre Internet-Zeitschrift - 1/2004.
- Hurrelmann, K., Ulich, D. (1980): *Handbuch der Sozialisationsforschung*, Weinheim: Beltz.
- Hurrelmann, K., Ulich, D. (1991): *Neues Handbuch der Sozialisationsforschung*, Weinheim: Beltz.
- Insel, T. R. (1992): Oxytocin: A neuropeptide for affiliation. *Psychoneuroendocrinology* 17, 3-35.
- Janet, P. (1889): *L'automatisme psychologique*. Paris: Alcan.
- Janet, P. (1919): *Les médications psychologiques*, 3 Bde. Paris: Alcan.
- Josić, S., Petzold, H.G. (1995): *Kriegstraumatisierung, posttraumatischer Streß - diagnostische und therapeutische Dimensionen*, Zentrum für Kriegshilfe, Belgrad (serb.).
- Josić, Z., Petzold, H.G. (2000b): *Traumatherapie*. In: Stumm, G., Pritz, A., *Wörterbuch der Psychotherapie*. Wien, Springer, 725-727.
- Kahn, R. L., Antonucci, T. C. (1980). *Convoys over the life-course: Attachments, roles and social support*, In P. B. Baltes & O. Brim (Hg.), *Life-span development and behavior*, Vol. 3 (253-286). New York: Academic Press.
- Kleinsorge, H. Klumbies, G. (1959): *Psychotherapie in Klinik und Praxis*. München: Urban & Schwarzenburg.
- Linden, M. (2003): Posttraumatic Embitterment Disorder. *Psychotherapy and Psychosomatics* 72, 195-202.
- Linden, M., Schippan, B., Baumann, K., Spielberg, R. (2004): Die posttraumatische Verbitterungsstörung (PTED). Abgrenzung einer spezifischen Form der Anpassungsstörung, *Der Nervenarzt* 75, 51-57.
- Mayer, J.D., Salovey, P. & Caruso, D.R. (2004): *Emotional Intelligence: Theory, Findings and Implications*, *Psychological Inquiry*, 15, 197-215
- Marková, I. (2003): *Dialogicality and Social Representations: The Dynamics of Mind*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, L.L., Tesser, A. (1989): *Toward a motivational and structural theory of ruminative thought*. In: Uleman, J.S., Bargh, J.A. (eds.): *Unintended thought*. New York: Guilford, 306-326.

- Martin, L.L., Tesser, A. (1996): Some ruminative thoughts. In: Wyer, R.S. (ed.): Ruminative thoughts. Mahwah, NJ: Erlbaum. 1-47.
- Metzmacher, B., Petzold, H.G., Zaepfel, H. (1995): Therapeutische Zugänge zu den Erfahrungswelten des Kindes. Integrative Kindertherapie in Theorie und Praxis. Bd. I. Paderborn: Junfermann.
- Morris, D. (1968): Der nackte Affe. München: Droemer Knauer.
- Morris, D. (1968): Der Menschen-Zoo. 1969: München: Droemer Knauer.
- Müller, L., Petzold, H.G. (1998): Projektive und semiprojektive Verfahren für die Diagnostik von Störungen, Netzwerken und Komorbidität in der Integrativen Therapie von Kindern und Jugendlichen. *Integrative Therapie* 3-4, 396-438
- Orth, I., Petzold, H.G. (1995b): Gruppenprozessanalyse - ein heuristisches Modell für Integrative Arbeit in und mit Gruppen. *Integrative Therapie* 2, 197-212.
- Petzold, H.G. (1981e): Das Hier-und-Jetzt-Prinzip in der psychologischen Gruppenarbeit. In: C. Bachmann, Kritik der Gruppendynamik, Frankfurt: Fischer 1981, S. 214-299.
- Petzold, H.G. (1982f): Gestaltdrama, Totenklage und Trauerarbeit. In: Petzold, H.G., 1982a. Dramatische Therapie. Neue Wege der Behandlung durch Psychodrama, Rollenspiel, therapeutisches Theater, Stuttgart: Hippokrates, S. 335-368
- Petzold, H.G. (1991o): Zeit, Zeitqualitäten, Identitätsarbeit und biographische Narration - Chronosophische Überlegungen, , Bd. II, 1 (1991a) S. 333-395/ (2003a) S. 299 - 340.
- Petzold, H.G. (1995a): Weggeleit und Schutzschild: Arbeit mit protektiven Prozessen und sozioökologische Modellierungen in einer entwicklungsorientierten Kindertherapie. In: Metzmacher, Petzold, Zaepfel (1995) 169-280.
- Petzold, H.G. (1995b): Integrative Kindertherapie als sozialökologische Praxis beziehungsorientierter und netzwerkorientierter Entwicklungsförderung. In: Metzmacher, Petzold, Zaepfel (1996) 143-188.
- Petzold, H.G. (1999j): Integrative Trauma Therapy with War Victims. Lecture at the Institute of Clinical Psychology. University of Belgrade.
- Petzold, H.G. (2002c): POLYLOGE: die Dialogzentrierung in der Psychotherapie überschreiten. Perspektiven „Integrativer Therapie“ und „klinischer Philosophie“. Düsseldorf/Hückeswagen. Bei [www. FPI-Publikationen.de/materialien.htm](http://www.FPI-Publikationen.de/materialien.htm) - POLYLOGE: Materialien aus der Europäischen Akademie für psychosoziale Gesundheit - 04/2002.
- Petzold, H.G. (2002o): Vi ste defanzivni. *NIN-Weekly* 6.6.2002, 29-30 (serb.)
- Petzold, H.G. (2004l): INTEGRATIVE TRAUMATHERAPIE UND "TROSTARBEIT" – ein nicht-exponierender, leibtherapeutischer und lebenssinnorientierter Ansatz risikobewusster Behandlung. Bei: [www. FPI-Publikationen.de/materialien.htm](http://www.FPI-Publikationen.de/materialien.htm) - POLYLOGE: Materialien aus der Europäischen Akademie für psychosoziale Gesundheit - 03/2004. Gekürzt in: Remmel, A., Kernberg, O., Vollmoeller, W., Strauß, B. (2006): Handbuch Körper und Persönlichkeit: Entwicklungspsychologie, Neurobiologie und Therapie von Persönlichkeitsstörungen. Stuttgart/New York: Schattauer. 427-475.
- Petzold, H. G. (2006t): „Jugendliche auf den Weg bringen“. Biopsychosoziale, entwicklungspsychologische und evolutionspsychologische Konzepte für „Integrative sozialpädagogische Modelleinrichtungen“. In: Festschrift zum 10-jährigen Bestehen der sozialpädagogischen Jugendeinrichtung von „Liewenschaff“. Merscheid, Luxemburg.
- Petzold, H.G., Bloem, J., Moget, P. (2004): Budokünste als „Weg“ und therapeutisches Mittel in der körper- und bewegungsorientierten Psychotherapie, Gesundheitsförderung und Persönlichkeitsentwicklung – transversale und integrative Perspektiven. *Integrative Therapie* 1-2, 24-100.
- Petzold, H.G., Josić, Z., Erhardt, J. (2006): Integrative Familientherapie als „Netzwerkintervention“ bei Traumabelastungen und Suchtproblemen. Erw. von dies. 2003. In: Petzold, H.G., Schay, P., Scheiblich, W. (2006): Integrative Suchtarbeit. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften. 119-157.
- Petzold, H. G., Josić, Z. (2007): Integrative Traumatherapie – ein leibtherapeutischer Ansatz nicht-exponierender Therapie Bei [www. FPI-Publikationen.de/materialien.htm](http://www.FPI-Publikationen.de/materialien.htm) - POLYLOGE: Materialien aus der Europäischen Akademie für Psychosoziale Gesundheit - 1/2007.
- Petzold, H.G., Märten, M. (1999a) (Hrsg.): Wege zu effektiven Psychotherapien. Psychotherapieforschung und Praxis. Band 1: Modelle, Konzepte, Settings. Opladen: Leske + Budrich.
- Petzold, H.G., Müller, L. (2004c): Integrative Kinder- und Jugendlichenpsychotherapie – Protektive Faktoren und Resilienzen in der diagnostischen und therapeutischen Praxis. *Psychotherapie Forum* 4, 185-196.

- Petzold, H.G., Wolff, U., Landgrebe, B., Josić, Z., Steffan, A.* (2000): Integrative Traumatherapie – Modelle und Konzepte für die Behandlung von Patienten mit „posttraumatischer Belastungsstörung“. In: *van der Kolk, B., McFarlane, A., Weisaeth, L.*: Traumatic Stress. Erweiterte deutsche Ausgabe. Paderborn: Junfermann. 445-579.
- Premack, D., Woodruff, G.* (1978): Does the chimpanzee have a theory of mind? *Behavioral & Brain Sciences* 1, S. 515-526.
- Rudinger, G.*(1986): Intellectual development in a longitudinal perspective, in: *Munnichs, J.M.A., Mussen, P., Olbrich, E.* (eds.) Life span and change in a gerontological perspective, Academic Press, New York 1986.
- Schneider, K.* (1983): Familientherapie in der Sicht therapeutischer Schulen. Paderborn: Junfermann.
- Schneider, K., Satir, V.* (1983): Die Grenze der Gegenwärtigkeit. Ein Gespräch. In: *Schneider* (1983).
- Schorn, A.* (1996): Scham und Öffentlichkeit. Genese und Dynamik von Scham- und Identitätskonflikten in der Kulturarbeit. Regensburg 1996.
- Schroots, J.F.J.* (1993): Aging, health and competence. The first generation of longitudinal research, Elsevier, Amsterdam.
- Sieper, J.* (2006): INTEGRATIVE THERAPIE als “Life Span Developmental Therapy” und “klinische Entwicklungspsychologie“ für Säuglinge, Kinder, Adoleszente, Erwachsene, Alte Menschen
Eine kommentierte Literaturliste. Bei www.FPI-Publikationen.de/materialien.htm – *POLYLOGE: Materialien aus der Europäischen Akademie für psychosoziale Gesundheit – 2006.*
- Stamenov, M.I., Gallese, V.* (2002): Mirror Neurons and the Evolution of Brain and Language. Amsterdam John Benjamins Publishing Co.
- Steffan, A., Petzold, H.G.* (2001b): Das Verhältnis von Theorie, Forschung und Qualitätsentwicklung in der Integrativen Therapie.(Charta-Colloquium IV). *Integrative Therapie* 1, 63-104 und in: *Leitner, A.* (2001): Strukturen der Psychotherapie. Wien: Krammer Verlag. 447-491.
- Tait, R., Silver, R.C.* (1989): Coming to terms with major negative life events. In: *Uleman, J.S., Bargh, J.A.* (eds.): Unintended thought. New York: Guilford, 351-382.
- Tesser, A.* (ed.), Advanced social psychology, McGraw Hill, New York, London 1995.
- Varevics, P., Petzold, H.G.* (2005): Leben und Tod, Altern und Sterben, Leid, Trost, Sinn - Hilfen für therapeutische, beraterische und supervisorische Suchbewegungen in der Lebensspanne. *Integrative Therapie* 1-2, 129-161
- Wyer, R.S.* (ed.) (1996): Ruminative thoughts. Mahwah, NJ: Erlbaum.